

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кафедра музеєзнавства, пам'яткознавства та
інформаційно-аналітичної діяльності

На правах рукопису

ХОМ'ЯК АННА АНАТОЛІВНА

**ПРОТИДІЯ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА
ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯНИНА**

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»
за освітньо-професійною програмою
«Інформаційна, документно-аналітична діяльність»
спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Чибирак Світлана Вікторівна

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол № _____
засідання кафедри музеєзнавства,
пам'яткознавства та інформаційно-
аналітичної діяльності
від _____ 2025 р.
Завідувачка кафедри проф. Гаврилюк С. В. _____

АНОТАЦІЯ

Хом'як А. А. Протидія дезінформації як складова частина інформаційної культури громадянина. Кваліфікаційна робота на правах рукопису на здобуття освітнього ступеня «Магістр». Волинський національний університет імені Лесі Українки. Спеціальність 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». Освітньо-професійна програма «Інформаційна, документно-аналітична діяльність». Луцьк, 2025.

У кваліфікаційній роботі комплексно висвітлено проблему дезінформації як одного з ключових чинників трансформації сучасного інформаційного простору; визначено її роль у формуванні інформаційної культури громадянина. Продemonстровано зростання масштабів поширення маніпулятивного та фейкового контенту, активне використання дезінформації в умовах гібридних воєн, а також вказано на підвищену вразливість суспільства до інформаційних загроз у цифровому середовищі.

У процесі роботи проаналізовано типологію дезінформації та її функціональні різновиди, а також охарактеризовано вплив дезінформаційних процесів на формування медіаграмотності громадянина, підвищення інформаційної стійкості особистості й суспільства. Обґрунтовано, що рівень інформаційної культури безпосередньо впливає на здатність громадян протистояти дезінформаційним загрозам і зберігати стійкість до інформаційно-психологічних впливів.

Висвітлено міжнародний і вітчизняний досвід виявлення та протидії дезінформації, а також шляхи підвищення цифрової грамотності громадян. Запропоновано розробити освітні курси, тренінги і методичні рекомендації з медіаграмотності, інформаційної безпеки та протидії дезінформації для широкого загалу, різної вікової категорії та за державної підтримки поширювати дані матеріали серед громадян.

Ключові слова: інформаційна культура громадянина, протидія дезінформації, медіаграмотність, фейк, маніпуляція, інформаційна безпека.

ABSTRACT

Khomiak A. A. Countering Disinformation as a Component of a Citizen's Information Culture. Qualification thesis for the Master's degree in a manuscript form. Lesya Ukrainka Volyn National University. Specialty 029 "Information, Library and Archive Studies". Educational and professional program "Information, Document, and Analytical Activities". Lutsk, 2025.

The qualification thesis comprehensively examines the issue of disinformation as one of the key factors transforming the modern information space and defines its role in shaping a citizen's information culture. The study demonstrates the growing tendency of manipulative and fake content expansion, the extensive use of disinformation in the context of hybrid wars, and the increased society vulnerability to information threats in the digital environment.

The research analyzes the typology of disinformation and its functional varieties. It also characterizes the impact of disinformation processes on the formation of citizens' media literacy and the enhancement of individual and community information resilience. It is substantiated that the level of information culture directly affects citizens' ability to counter disinformation threats and maintain resilience to information and psychological influences.

National as well as world experience in detecting and countering disinformation is researched, along with the approaches to improve citizens' digital literacy. It is recommended to elaborate educational courses, training programs, and methodological guidelines on media literacy and information security for a broad audience of different age groups, with the aim of distributing those materials among citizens under the state support.

Keywords: citizen's information culture, countering disinformation, media literacy, fake, manipulation, information security.

ЗМІСТ

ВСТУП.....5

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....8

1.1. Базові поняття.....8

1.2. Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження.....15

РОЗДІЛ 2. МІСЦЕ І РОЛЬ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ У РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....23

2.1. Типологія дезінформації.....23

2.2. Вплив дезінформації на формування медіаграмотності громадянина.....30

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ВИЯВУ І ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ.....36

3.1. Основні принципи виявлення дезінформації.....36

3.2. Методи та підходи перевірки фактів в умовах ведення гібридних воєн.....46

ВИСНОВКИ.....56

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....60

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний світ переживає безпрецедентні інформаційні трансформації, що суттєво впливають на соціальні, політичні й культурні процеси. У XXI столітті інформація стала стратегічним ресурсом, а її якість і достовірність є визначальними чинниками стабільного розвитку демократичного суспільства. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема дезінформації, яка здатна деструктивно впливати на громадську думку, дестабілізувати соціальні процеси та загрожувати національній безпеці. Особливої загрози такий вид інформації набуває в умовах кризових ситуацій, гібридних воєн, пандемій та політичної нестабільності, коли суспільство є вразливим до страху й емоційних повідомлень.

Сьогодні в умовах гібридної війни відбувається масове поширення фейкових новин, маніпулятивного контенту та інформаційних впливів, що становить загрозу для суспільної стабільності, демократичних процесів і національної безпеки. У цьому контексті протидія дезінформації виступає не лише завданням держави чи медіа, а й важливою складовою інформаційної культури кожного члена суспільства, що передбачає розвиток критичного мислення, навичок перевірки джерел, аналізу інформаційних повідомлень та усвідомлення відповідальності за поширення інформації. Актуальним є формування таких компетентностей як необхідної умови захисту інформаційного простору, збереження демократичних цінностей і стійкості суспільства до дезінформаційних впливів.

Метою дослідження є з'ясування ролі протидії дезінформації у формуванні інформаційної культури громадянина, а також вивчення ефективних методів виявлення та нейтралізації інформаційних загроз.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

- проаналізувати джерельну базу дослідження;
- розкрити суть поняття «інформаційна культура», «дезінформація», «фейк», «маніпуляція»;
- дослідити типологію дезінформації та її основні аспекти;

- визначити вплив дезінформації на формування медіаграмотності громадянина;
- охарактеризувати основні принципи виявлення дезінформації;
- описати основні методи та підходи перевірки фактів під час ведення гібридних воєн.

Об'єктом дослідження є інформаційна культура громадянина.

Предметом дослідження є протидія дезінформації як складова частина інформаційної діяльності та культури громадянина в умовах цифрового суспільства.

Методи дослідження. Під час підготовки кваліфікаційної роботи були використані теоретичні методи дослідження, зокрема, методи аналіз та синтезу, порівняння. Наукові дослідження попередніх років були детально вивчені, проаналізовані для опису розвитку проблеми дезінформації та інформаційної культури. Також було порівняно офіційну та фейкову інформацію. Метод контент-аналізу використано під час розгляду матеріалів засобів масової інформації, соціальних мереж, месенджерів на наявність ознак дезінформації. А також для виявлення типових наративів, маніпулятивних технік, емоційних тригерів. Метод кейс-стаді (case study) дозволив детально розглянути приклади фейкових новин. У кваліфікаційній роботі використано системний підхід під час розгляду дезінформації у медіа, освіті, державі, громадянському суспільстві.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному розгляді протидії дезінформації як невід'ємної складової інформаційної культури громадянина. У дослідженні узагальнено сучасні підходи до визначення дезінформації, проаналізовано механізми її поширення та окреслено роль інформаційної культури і медіаграмотності у формуванні стійкості особистості до інформаційних загроз у цифровому середовищі.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути використані у сфері освіти, громадянського виховання, діяльності органів державної влади та громадських організацій для формування навичок медіаграмотності та критичного мислення. Матеріали роботи сприятимуть підвищенню рівня інформаційної культури громадян, розвитку вмінь

розпізнавати дезінформацію, протидіяти маніпуляціям та усвідомлено споживати інформаційний контент. Також результати можуть бути застосовані під час розробки освітніх програм і тренінгів з інформаційної безпеки.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом обговорення основних положень роботи під час виступів на Міжнародних науково-практичних конференціях:

1. XIX Міжнародна науково-практична конференція студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» 13–14 травня 2025 року.

2. IX Міжнародна науково-практична конференція молодих учених, студентів та аспірантів «Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук» 14 листопада 2025 року.

Публікації.

1. Хом'як А. А. Медіаграмотність як інструмент боротьби з дезінформацією. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень*. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, м. Луцьк, 13–14 травня 2025 р. Луцьк : Вежа-Друк, 2025. С. 416–418 [56].

2. Хом'як А., Чибирак С. Методи та підходи перевірки фактів в умовах ведення гібридних воєн: український аспект. *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук*: збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Луцьк, 14 листопада 2025 р. / відп. ред. Шуляк Н. О., Зінченко М. О. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2025. С. 253–256 [57].

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Базові поняття

Інформаційна культура є фундаментальним елементом сучасного суспільства, що визначає здатність особистості та колективів ефективно взаємодіяти з інформацією. Її розглядають як складник загальної культури особистості. Інформаційна культура є багатовимірним явищем, що охоплює сукупність знань, навичок і ціннісних орієнтацій, необхідних для ефективної взаємодії з інформацією в сучасному суспільстві. Вона формується на перетині технологічних, когнітивних та соціальних аспектів, забезпечуючи здатність критично оцінювати, створювати та використовувати інформацію.

Єдиного визначення інформаційної культури поки не сформульовано. Багато науковців трактують поняття «інформаційна культура» по-різному. До прикладу, О. Повідайчик, трактує це поняття як «складову загальної культури, що передбачає здатність сприймати та аналізувати нову інформацію, вільно орієнтуватися в сучасному інформаційному середовищі, а також готовність до застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у процесі реалізації професійних функцій. Це знання та вміння, що передбачають аналіз, прогнозування та моделювання соціальних явищ, надання психологічних і правових консультацій, здійснення превентивної та реабілітаційної роботи з використанням всього арсеналу обчислювальної техніки та програмного забезпечення», а з точки зору М. Антонченко, інформаційна культура інтерпретується як «інтеграція здібностей, навичок, знань, ціннісних орієнтацій особистості, які детермінують свідоме намагання до придбання нових знань» [43, с. 8–9].

Український дослідник Ю. Палеха зазначив, що інформаційна культура людини – це «системне утворення особистості, яке інтегрує знання про основні методи інформаційних технологій, вміння використовувати наявну інформацію для вирішення прикладних завдань, навички використання персонального комп'ютера і технологій зв'язку, здібності представити інформацію в

зрозумілій для усіх формі, орієнтує на розширення та поновлення знань» [33, с. 7].

Зосередимося надалі на інформаційній культурі людини. Проаналізувавши різноманітні дефініції, можна виділити концептуальні функції інформаційної культури особистості [61, с. 10]:

1. Світоглядна – формування на основі долучення інформації до категоріальних понять усесвіту і трансформації на цій основі свідомості, сфери діяльності, регулятивних норм взаємодії в суспільстві.

2. Інформаційно-технологічна – комп'ютерна й інформаційна писемність, що відповідає сучасному рівневі розвитку техніки, інформаційних і телекомунікаційних технологій, структурі та якості інформаційних ресурсів.

3. Комунікативна – характеризує культуру спілкування суб'єкта в інфосередовищі з іншими суб'єктами, з електронно-обчислювальними й електронно-інтелектуальними системами.

4. Інтелектуально-творча – визначає культуру діяльності суб'єкта в інфосередовищі, активну інтелектуально-творчу спрямованість цієї діяльності.

Щодо складників інформаційної культури, науковці поділяють та класифікують їх також по-різному. Ю. Палеха, О. Палеха, Ю. Горбань спочатку класифікують їх за відношенням до загальних та спеціальних умінь і знань та безпосередньо на функціонування людини в інформаційному суспільстві. Вони описують загальні знання як «знання і уміння кожного члена суспільства використовувати досягнення в галузі розвитку форм і методів вироблення, збирання, збереження та поширення інформації з метою забезпечення своїх потреб на побутовому та професійному рівнях, а також із метою забезпечення своїх духовних потреб» [34, с. 49–50] та сюди відносять:

- знання способів та технологій знаходження, опрацювання, консолідації, передання, зберігання, подання інформації;
- знання особливостей створення і використання документованої інформації в повсякденній діяльності (як професійній, так і побутовій);
- знання інформаційно-пошукових систем, в яких зосереджені інформаційні ресурси;

- вміння співіснувати в інформаційному суспільстві відповідно до його реалій, захищати інформацію від несанкціонованого доступу тощо.

Спеціальні знання і вміння автори описують як «фахові компетенції, що включають знання, уміння й навички зі створення, збереження, обробки та поширення фахової інформації, а також комплекс професійних знань з розробки відповідних засобів інформатизації, спрямованих на задоволення потреб певної сфери інформаційного суспільства» [34, с. 49–50]. До спеціальних знань також належать знання процесів, пов'язаних з професією, а саме:

- здатність застосовувати комп'ютерні технології з метою вдосконалення професійної діяльності;
- вміння застосовувати технології та процедури аналітико-синтетичного опрацювання наукової та управлінської інформації;
- відстежувати тенденції розвитку предметної сфери шляхом бібліо- та вебметричного аналізу інформаційних потоків та масивів тощо.

Людина в інформаційному суспільстві повинна знати закономірності формування і розвитку інформаційного суспільства, особливостей його становлення і розвитку у конкретній країні, знання відносин, які виникають в інформаційному суспільстві та правого регулювання цих відносин (інформаційне законодавство), знання й розуміння державної політики інформаційного суспільства конкретної країни та світового інформаційного співтовариства, а також знання процесів, які забезпечують інформаційну безпеку особи та держави [34, с. 50–51].

Інформаційна культура має свої рівні сформованості. Їх поділяють на [34, с. 53]:

- загальний (базовий) рівень – знання, уміння і навички носять універсальний та узагальнений характер, оскільки сфера їх застосування досить широка;
- професійний рівень – знання, уміння і навички особи характеризуються специфічністю, більшою складністю, але в той же час обмеженістю сфери застосування (вони прив'язані до професійної діяльності людини, а при навчанні до дисциплін, які формують їх основи);

– вищий (логічний) рівень – знання, уміння і навички особи носять міжпредметний характер, але відрізняються від базових рівнем складності та обумовлені творчим мисленням та гнучкістю (дають можливість здійснювати аналіз та синтез, комбінувати раніше освоєні знання, уміння і навички, приймати рішення в нестандартних ситуаціях вести альтернативний пошук засобів і способів вирішення завдань).

Усі вищезазначені рівні взаємопов'язані і включають елементи попереднього, ускладнюючись при цьому. Таким чином, для того щоб сформувати інформаційну культуру суспільства і кожної людини, що відповідає сучасному рівню розвитку техніки та інформаційних технологій потрібен цілий комплекс заходів, що охоплюють усі ланки соціальної системи [34, с. 53].

Інформаційна культура має глибокий вплив на різні сфери життя, формуючи спосіб взаємодії людей з інформацією та технологіями. До прикладу, зростання кількості та різноманітності інформації, а також розвиток міждержавних комунікаційних каналів та глобальної інформаційної інфраструктури, впливають на економіку, збільшуючи робочу силу працівників, задіяних у збиранні, обробленні, захисті та поширенні інформації. Також в інформаційному суспільстві виникають нові відносини, які потребують правового регулювання (інформаційне законодавство). Важливо знати процеси, які забезпечують інформаційну безпеку особи та держави.

Інформаційна культура характеризує культуру спілкування суб'єкта в інфосередовищі з іншими суб'єктами, а також з електронно-обчислювальними й електронно-інтелектуальними системами. Вона демонструє, наскільки розвинене інформаційне спілкування між людьми, формує світогляд, трансформуючи свідомість, сферу діяльності та регулятивні норми взаємодії в суспільстві. Інформаційна культура включає ціннісні орієнтації, необхідні для ефективної взаємодії з інформацією.

Ключем до розуміння словосполучення «інформаційна або медіа-грамотність» є слово «грамотність», яке сучасна вітчизняна педагогічна наука розглядає як необхідний ступінь і засіб становлення людини як індивіда [34, с. 56]

Зіставлення понять «інформаційна грамотність» та «інформаційна культура» свідчить про їх значну схожість. Обидва вони характеризують складний, багаторівневий і багатоаспектний феномен взаємодії людини та інформації. У складі обох понять виділяється багато компонентів: від уміння вести пошук інформації, аналізувати і критично оцінювати знайдені джерела інформації до їх творчого використання та захисту з метою вирішення різноманітних завдань, що виникають у навчальній, професійній чи іншій практичній діяльності. Разом з тим концепція інформаційної культури особистості ширша, ніж концепція інформаційної грамотності. На відміну від інформаційної грамотності, вона включає такий компонент, як інформаційний світогляд, що передбачає обов'язкову мотивацію особистості на необхідність проходження спеціальної інформаційної підготовки. [34, с. 56–57]

Інформаційний світогляд – це система поглядів людини на світ інформації і місце людини в ньому. Він містить переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності. Процеси інформатизації й глобалізації сучасного суспільства базуються на сучасних технічних можливостях і властивостях інформації, пов'язаних з її стрибкоподібним зростанням, впливом нових інформаційних технологій на розвиток інших технологій, перетворенням інформації на основний предмет людської праці. Зазначені явища в суспільстві супроводжують зміни в науковому баченні світу. У суспільстві формується нове ставлення до інформації, змінюються принципи пізнання і діяльності [61, с. 11–12].

На основі світобачення, основою якого є поняття матерії, енергії, інформації, виникає нова оцінка людиною свого оточення і свого життя у світі, виявляється нова система сенсів і цінностей, виробляються нові принципи уявлень про благо, істину, красу, користь тощо. У результаті формуються нові ідеали, орієнтуючись на які людина визначає цілі та завдання життя, пізнання, практичне перетворення світу і себе. Усе це містить світогляд, на основі його виробляється життєва позиція людини. Світогляд є соціальною, культурно-історичною освітою і особисто визначає спрямованість особистості. Основа світогляду – науковий світогляд, значна роль у формуванні якого разом з

філософією відводиться інформатиці, як фундаментальній природній науці [61, с. 12].

Фахівці стверджують, що інформаційна культура людини повинна стати однією з граней її особистісного розвитку. Це шлях універсалізації якостей людини. Особливе значення у формуванні достатнього рівня інформаційної культури набуває інформаційна освіта [34, с. 60].

Система навчання, що дозволяє та надає можливості в навчальному процесі використовувати Інтернет-технології, електронні навчально-методичні, мультимедійні матеріали, електронні бібліотеки тощо, отримало назву електронного навчання. Змішана модель освіти дає змогу формувати інформаційну культуру не тільки з точки зору технологічного аспекту (впровадження та використання електронного навчання, інформаційно-комунікативних технологій тощо), але і соціокультурного – реалізація принципу гуманізації, зростання творчого потенціалу особистості, формування критичного мислення, обмін інформацією та «живе спілкування» з усіма учасниками освітнього процесу [28, с. 63].

Як бачимо, інформаційна культура – це те, що визначає інформаційну сферу людського життя, де ми можемо оцінити здобутки, обсяг та якість створеного, напрями розвитку, а також здатність прогнозувати майбутнє. Вона демонструє, наскільки розвинене інформаційне спілкування між людьми. Іншими словами, інформаційна культура – це комплекс матеріальних і духовних засобів, які забезпечують єдність і гармонію у взаємодії людини, суспільства та інформаційного середовища.

Не менш важливим є поняття «дезінформація», що трактується як навмисно створений і поширений неправдивий або перекручений контент, спрямований на введення аудиторії в оману, маніпуляцію емоціями, формування хибних переконань або досягнення політичних, економічних чи соціальних цілей. Також окремі науковці визначають цю дефініцію як «цілеспрямоване, свідомо викривлене і часто неперсоналізоване звернення, що поширюється через засоби масової інформації або соціальні мережі для впливу

на громадські настрої чи маніпулювання фактами на користь певних груп або інтересів» [53]

Також цікавим є визначення терміну «дезінформація» у Британському словнику Longman Dictionary of Contemporary English: «Де́зінформа́ція – хибна інформація, яку продукують та поширюють навмисно з метою приховати правду або збити людей з пантелику, використовується переважно у політичному контексті» [67].

У своїй статті докторка юридичних наук Ірина Кушнір та кандидат з державного управління Сергій Адамчук вказують, що дезінформація – «це відомості, які не відповідають дійсності, котрі адресуються як широкому загалу, так і окремому адресату, спрямовані на зміну світосприйняття, виклик бажаної реакції та мають негативний контекст» [25].

Загалом, аналізуючи трактування цього поняття різними джерелами, можна зробити узагальнити, що вони погоджують та зазначають умисне викривлення правдивої інформації або створення хибної з метою нашкодити, ввести в оману, вплинути на поведінку чи рішення.

З дезінформацією тісно пов'язані такі поняття як «фейк» та «маніпуляція». Спершу розглянемо термін «фейк». З англійської мови слово «фейк» перекладається як підробка, фальшивка або загалом щось несправжнє. У контексті дезінформації, доречно використати трактування Інституту масової інформації: «фейк – це спосіб маніпуляції свідомістю шляхом надання неповної інформації, спотворення контексту, частини інформації з метою підштовхнути аудиторію до дій чи думок, які потрібні маніпулятору» [64].

Фейки часто з'являються у ЗМІ, через що виникає таке поняття як «фейкові новини». Як зазначають О. Батрименко та Д. Неліпа, «фейкові новини – це частково викривлений або повністю неправдивий інформаційний продукт (текст, фото- та відеоматеріали, звукові повідомлення тощо), який поширюється з метою дезінформації та дестабілізації об'єкта, для якого він спродукований» [2]. У таких випадках, фейки та фейкові новини можуть руйнувати довіру до медіа та організацій, викликати паніку або завдати шкоди, а під час конфліктів

– загрозувати безпеці людей. Широке поширення фейків може змінювати думку людей і впливати на вибори та дії громадян.

Маніпуляція у свою чергу це «приховане управління людиною з метою примусити її діяти не в своїх інтересах, а в інтересах того, хто на неї впливає» [15]. Так, О. Самчинська та В. Фурашев виокремлюють інформаційну маніпуляцію. Відповідно до їхнього дослідження, інформаційна маніпуляція є елементом інформаційного впливу та трактується як «цілеспрямований прихований вплив на свідомість особи, який здійснюється за допомогою інформаційних та психологічних засобів поза волею особи (групи осіб) та спрямований на досягнення певного, заздалегідь визначеного результату, а саме викликати бажання вчиняти певні дії або утримуватися від таких дій, підтримувати певні погляди або навпаки тощо» [49].

Маніпуляція відрізняється від фейку тим, що є способом впливу, який може використовувати як брехню (фейк), так і правду, але подану в такий спосіб, щоб ввести людей в оману. Маніпуляціями в медіа можна вважати сенсаційні заголовки, перебільшення загроз, емоційно забарвлені повідомлення.

Як бачимо, категоріальний апарат проблеми не є уніфікованим. Окремі поняття мають різні підходи до трактування, зокрема «інформаційна діяльність», «інформаційна культура» та «цифрова грамотність». Виокремлення основних складових опрацьованих понять дозволить уникнути непорозумінь у трактування у майбутньому.

1.2 Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження

Вивчення проблеми розвитку інформаційної культури та впливу на неї дезінформації стали предметом дослідження низки українських та закордонних вчених. Так, вітчизняний дослідник Ю. Палеха здійснює ґрунтовні дослідження «інформаційної культури суспільства». На його думку, інформаційна культура суспільства – це «поняття, що характеризує світ з погляду збільшення кількості й різноманітності інформації та каналів її розповсюдження, а також розвиток міждержавних комунікаційних каналів, створення глобальної інформаційної

інфраструктури і комунікативних систем з миттєвою передачею консолідованої інформації при одночасному зростанні її значення та збільшення робочої сили працівників, задіяних у збиранні, обробленні, захисті та поширенні інформації в часі та просторі» [33, с. 6].

У колективні праці І. Трубник, А. Брусенко, А. Стьопкін аналізують основні складники інформаційної культури та у ході вивчення звертають увагу на три з них [43, с. 7]: 1) інформаційна грамотність, тобто оволодіння системою знаків та їхніх значень, засобами діяльності, зокрема засобами інформаційного пізнання, а також застосування їх у професійній діяльності, вміння орієнтуватися в інформаційних потоках тощо; 2) інформаційна компетентність (володіння електронною поштою, інтернет-технологіями; робота з бібліотечними каталогами; досвід і готовність працювати з інформаційним потоком в усній і письмовій, друкованій та електронній формах; прийняття цінності віртуального світу; готовність і здатність до розумного обмеження використання інформаційних технологій); 3) інформаційна рефлексія (відстеження людиною цілей, процесу і результатів своєї діяльності з присвоєння інформаційної культури, а також усвідомлення тих внутрішніх змін, що відбуваються в самій людині). Рефлексія людини як суб'єкта інформаційної культури охоплює всі її компоненти: осмислення власного рівня інформаційної грамотності й компетентності, особливостей ціннісно-смислової сфери та інших питань. Також дослідники додають до вищезазначених пунктів інформаційне самовдосконалення або самоосвітню компетентність – найвищий рівень серед всіх структурних компонентів інформаційної культури особистості. Перехід до інформаційного суспільства ставить перед кожною особистістю складне завдання: не тільки освоєння існуючих видів і способів діяльності, але і їх постійне оновлення та вдосконалення за допомогою самоосвіти [28, с. 62.].

Докторка філософських наук, професорка, кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого О. Прудникова у своїй статті проаналізувала феномен інформаційної культури

в контексті вітчизняних наукових досліджень, а також порівняла теоретичні підходи до її структури та засобів формування [43].

Не менше досліджень є і на тему дезінформації як і в Україні, так і в світі. До прикладу, українська експертка з інформаційних війн, засновниця та керівниця ініціативи «Як не стати овочем» О. Мороз у своїх дослідженнях зазначає, що суспільство не навчене критичному мисленню і вправності в роботі з інформацією [14]. Вона пропонує концепцію «інформаційного імунітету» як набору навичок і знань, необхідних для захисту від інформаційних впливів, щоб «не стати овочем», тобто людиною, яка споживає інформацію пасивно і некритично. Основною проблемою, яку О. Мороз визначила, є відсутність «інформаційного імунітету» та схильність до емоційного маніпулювання в умовах гібридної війни.

Вагомий внесок в розвиток досліджень про дезінформацію зробила К. Вордл. Вона разом з Г. Дерахшаном першою систематизувала термінологію у цій сфері, виокремили такі поняття як «місінформація», «дезінформація» та «малінформація» у звіті «Інформаційний безлад» («Information Disorder»), підготовленому спеціально для Ради Європи у 2017 році [71]. У своїх дослідженнях К. Вордл зазначає, що більшість зусиль з боротьби зосереджена на дезінформації, тоді як місінформація та особливо малінформація є не менш руйнівними для суспільної довіри.

Окрім науковців, дослідження проблем інформаційного простору здійснюють колективи фахівців різноманітних громадських організацій та центрів. Наприклад, Лабораторія цифрової безпеки, що працює у сфері цифрової безпеки та свободи Інтернету. Її працівники допомагають українським журналістам, правозахисникам та громадським активістам вирішувати проблеми з цифрової безпеки, проводячи консультації та аудити з цифрової безпеки та пояснюючи принципи безпеки на тренінгах та вебінарах. Також Лабораторія цифрової безпеки готує аналітичні звіти про протидію дезінформації в Україні та Східній Європі, пропонуючи рекомендації для регуляції державної політики у сфері інформаційних відносин та кібербезпеки [40]. Крім того, вони мають власний сайт із корисною інформацією, де описані

поради як безпечно користування соцмережами, як забезпечити захист своїх девайсів. На онлайн-платформі можна ознайомитися із статтями про інформаційну безпеку у цифровому середовищі [36].

Дослідження О. Самчинської полягало у з'ясуванні сутності дезінформації як загрози правам людини, суспільству та державі, виокремленні її ознак і формулюванні чіткого визначення цієї дефініції. Проаналізовано наукові та нормативні підходи до поняття «дезінформація», розмежовано його з недостовірною інформацією та визначено обов'язкові ознаки, зокрема умисел введення в оману і наявність визначеної мети. Запропоновано власне визначення дезінформації у вузькому та широкому значенні й обґрунтовано доцільність його нормативного закріплення для діяльності органів державної влади, зокрема Центру протидії дезінформації. Зроблено висновок, що в умовах цифрової епохи дезінформація є одним із ключових викликів національній і міжнародній безпеці, а тому потребує чіткого правового врегулювання в Україні [50].

Аналізуючи проблему дезінформації в інформаційних відносинах, ми звертали увагу та користувалися багатьма джерелами для нашого дослідження. В основному це були законодавчі акти, що спрямовані на протидію дезінформації, а саме: Закон України № 2657-XII «Про інформацію», прийнятий 02.10.1992 року. Він закладає юридичний фундамент, створює правове середовище, яке унеможливорює або мінімізує розповсюдження дезінформації та забезпечує можливості для її спростування. Зокрема цей закон: 1) гарантує право суспільства на достовірну інформацію; 2) визначає відповідальність за порушення інформаційного законодавства; 3) регулює діяльність інформаційних ресурсів; 4) забезпечує доступ до публічної інформації; 5) створює правову основу для інформаційної безпеки держави; 6) сприяє формуванню медіаграмотності та відповідальної поведінки учасників інформаційної сфери [38].

Закон України № 2849-IX «Про медіа», прийнятий 13 грудня 2022 року, сприяє створенню сучасної, прозорої та підзвітної медіасфери, здатної протидіяти маніпуляціям, пропаганді та поширенню фейків. Він зобов'язує

медіа розкривати інформацію про власників і структуру контролю; забороняє поширення контенту, що виправдовує агресію росії, заперечує злочини держави-агресора та містить російську військово-політичну пропаганду; визначає вимоги до достовірності та точності інформації, а за систематичні порушення (наприклад, поширення неправдивих даних) передбачена градація санкцій – від припису до значних штрафів чи призупинення діяльності. Цей нормативно-правовий акт створює правові умови, які унеможливають приховану пропаганду, підвищують прозорість медіаринку, захищають громадян від маніпуляцій та дозволяють державі швидко реагувати на дезінформаційні атаки [39].

Не менш важливим є Закон України № 2469-VIII «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 року. Він визначає систему, принципи та суб'єктів, які забезпечують стійкість держави до інформаційних загроз, у тому числі дезінформації. Закон прямо відносить інформаційну безпеку до ключових напрямів національної безпеки, тобто протидія дезінформації є державним пріоритетом, а не просто функцією окремих органів. У контексті національної безпеки дезінформація розглядається як інформаційно-психологічна операція, потенційний вплив інших держав, елемент гібридної війни, що дозволяє державі включати її до стратегічних документів і планів оборони [42].

Важливим аспектом є те, що закон «Про національну безпеку України» чітко розподіляє який орган державної влади відповідає за протидію дезінформації та координацію інформаційної політики та безпеки. Так, Рада національної безпеки та оборони України координує політику інформаційної безпеки. Служба безпеки України протидіє інформаційним операціям, спрямованим на підриг державності. А Збройні Сили та сектор оборони протидіють інформаційним загрозам у контексті гібридної війни. Тоді як Кабінет Міністрів України формує державну інформаційну політику. Все це створює інституційний фундамент, без якого системна боротьба з дезінформацією була б неможлива [42].

Українське законодавство поступово формує комплексну систему протидії дезінформації, поєднуючи базові закони про інформацію та медіа з

безпековими стратегіями та регуляторними рішеннями. В умовах війни ці акти набувають особливої значущості, адже дезінформація використовується як інструмент гібридної агресії.

24 травня 2024 року Міністерство культури та стратегічних комунікацій України (тоді – Міністерство культури та інформаційної політики України) затвердило Стратегію з розвитку медіаграмотності на період до 2026 року. Цей документ має на меті сприяти посиленню координації та об'єднанню зусиль стейкхолдерів задля забезпечення стійкості суспільства до інформаційних загроз шляхом підвищення рівня медіаграмотності населення України [56].

Ще у 2020 році зазначене Міністерство визначило тематику протидії дезінформації та розвитку медіаграмотності населення як пріоритетну [56]. Саме тому у 2021 році був створений Національний проєкт з медіаграмотності «Фільтр». Проєкт має свій сайт, де чітко вказані його місія, кредо, мета, принципи та стратегічні функції. Він створений, «щоб об'єднати зусилля держави, громадського сектору, міжнародних організацій та медіаспільноти задля покращення рівня медіаграмотності українців» [56].

Необхідно зазначити, що під час написання роботи ми дослідили різноманітні онлайн-ресурси [8; 11; 13; 58; 76], які підвищують інформаційну культуру та медіаграмотність. Онлайн-ресурси надають громадянам інструменти для підвищення інформаційної культури та допомагають ефективно виявити фейки. Вони забезпечують швидкий доступ до величезного обсягу інформації – електронних бібліотек, наукових баз, медіа-порталів і освітніх платформ. Також ці ресурси допомагають розвивати навички самостійного пошуку даних, навігацію у цифровому середовищі та сприяють розширенню світогляду. Користувач працює з сучасними інструментами роботи з інформацією. Різноманіття джерел змушує його порівнювати інформацію, аналізувати її достовірність, звертати увагу на авторитетність джерела.

Онлайн-ресурси з інформаційної культури та медіаграмотності допомагають людині орієнтуватися в інформаційному хаосі, приймати

обґрунтовані рішення та захищати себе від маніпуляцій, а суспільству в цілому вони забезпечують стійкість до дезінформації та пропаганди.

Аналітичні та статистичні дослідження, які кількісно підтверджують проблему дезінформації та оцінюють ефективність заходів з підвищення медіаграмотності, стали ще одним джерелом кваліфікаційної роботи. Так, соціологічне дослідження, проведене у 2025 р. Інститутом соціології Національної академії наук, показало, що більшість респондентів змогли правильно визначити основні способи перевірки інформації, зокрема пошук новини на перевірених ресурсах, співставлення дат і фактів, перевірку автентичності фото та відео, оцінку професійності матеріалу та пошук першоджерела. Водночас складнішими для опитаних виявилися визначення надійності інформаційного ресурсу та оцінка емоційності матеріалу [20].

Середній індекс усвідомлення інструментів медіаграмотності становить 4,6 бала з 8 балів, а індекс їхнього практичного застосування – 3,1 бала. Показово, що близько 10% учасників опитування не назвали жодного дієвого способу перевірки новин, а майже 28% не застосовують такі інструменти на практиці [20].

Дослідження також показало, що рівень медіаграмотності пов'язаний із віком та матеріальною забезпеченістю. Так, з віком медіаграмотність знижується, а з підвищенням рівня матеріальних можливостей – зростає. Позитивний зв'язок також простежується між медіаграмотністю і орієнтацією на наукові факти, міркування щодо національної безпеки та європейських цінностей [20].

У минулорічному статистичному дослідженні громадської організації «Детектор медіа» та дослідницької агенції «New Image Marketing Group» було продемонстровано високий рівень медіаграмотності у молоді віком 18–35 років (за рахунок субіндексу цифрової компетентності) і низький серед старшої вікової групи 56–65 років. Значущість проблеми дезінформації підкреслюють 62% аудиторії (порівняно із 64% у 2023 році). 17% респондентів зазначили, що завжди можуть вирізнити фейки і не звертати на них уваги. 43% українців

викривають дезінформацію, перевіряючи наявність посилання на джерело; 33% – орієнтуються на фото- чи відеодокази; 30% – на репутацію автора [19].

Як бачимо, статистичні дослідження, наукові праці та законодавча база активно висвітлюють проблему протидії дезінформації як складової частини інформаційної культури громадянина. Українське суспільство поступово підвищує рівень медіаграмотності, але залишається вразливим до дезінформації через нерівномірність розвитку навичок, падіння цифрової компетентності та страх маніпуляцій. Це вимагає системної державної політики та освітніх програм, які б охоплювали всі вікові групи, а також вироблення алгоритму підтримки актуальних знань про боротьбу з дезінформацією.

РОЗДІЛ 2

МІСЦЕ І РОЛЬ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ У РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Типологія дезінформації

Сучасна дезінформація виходить за межі прямої неправди й набуває форм маніпуляцій, напівправди та емоційних наративів, що ускладнює її виявлення та нейтралізацію. Для швидкого виявлення та ефективної протидії дезінформації необхідно системно аналізувати інформаційні загрози, розробляти ефективні механізми протидії, підвищувати рівень медіаграмотності та забезпечувати захист демократичних процесів і суспільної довіри. Типологізація дезінформації дозволяє розробити алгоритми протидії та запровадити їх у цифровому інформаційному середовищі

Зазначимо, що типологізація дезінформації виконує не лише описову, а й аналітичну функцію, оскільки дозволяє виявити закономірності її поширення та оцінити потенційні ризики для суспільства, інституцій і окремих осіб. Розуміння того, до якого типу належить певний інформаційний продукт, дає змогу прогнозувати канали його розповсюдження, швидкість поширення та характер впливу на аудиторію.

Застосування типології дозволяє: 1) коректно визначити тип інформаційної загрози; 2) обрати точні інструменти реагування; 3) уникнути надмірного або неефективного втручання; 4) підвищити рівень інформаційної культури громадян. Типологізація є ключовим інструментом не лише для наукового аналізу дезінформації, а й для розробки ефективних стратегій її нейтралізації.

Насамперед, варто поділити неправдиву інформацію відповідно до наміру суб'єкта поширення на три категорії: дезінформація, місінформація, малінформація. У цьому відношенні, дезінформація – це навмисне викривлення інформації з метою введення в оману, маніпуляції для досягнення певних цілей. Основною ознакою дезінформації є наявність усвідомленого наміру маніпулювати [71]. Тоді як «місінформація – це інформація, яка є неправдивою,

але створена без наміру заподіяти шкоди» [71]. Така інформація зазвичай виникає через помилки сприйняття, відсутність перевірки джерел або поширення застарілих даних. Механізм шкоди тут непрямий: люди просто діють за схемою «побачив → повірив → поширив». Протидія місінформації ґрунтується на фактчекінгу, просвіті аудиторії та коректному поясненні контексту. А малінформація визначається як «інформація, що базується на правді, використовується задля завдання шкоди людині, організації або країні» [71]. Це може бути публікація приватних даних, виривання правдивих фактів з контексту або їх подача у спосіб, що шкодить репутації чи психологічному стану.

На відміну від дезінформації, де шкода походить від неправди, у малінформації вона виникає через спосіб подання правди. Наприклад, оприлюднення особистих контактів приватної особи з метою організації тиску або цькування, є формою малінформації: дані правдиві, але спосіб використання – шкідливий і маніпулятивний.

Власне дезінформації варто поділити на такі форми, як маніпуляція контекстом, фабрикації, фальсифікації, псевдонаукові твердження, імітація офіційних джерел тощо [71]. Спростування такої інформації потребує системної роботи: виявлення джерел, демонстрації логіки маніпуляції та побудови контрнаративів.

За характером поширення місінформація, дезінформація та малінформація відрізняються між собою. Місінформація поширюється органічно, через соціальні мережі, месенджери та міжособистісну комунікацію. Ключовим механізмом є довіра між користувачами та низький рівень перевірки інформації. Основним рушієм стає не особа з лихим умислом, а аудиторія як співучасник поширення. Дезінформація, у свою чергу поширюється координовано. Часто використовується мережа ботів, анонімних акаунтів, псевдомедіа. Типологізація інформації дозволяє виявити фабрикації та фальсифікації, адже вони поширюються хвилеподібно, тоді як маніпуляція контекстом може циркулювати тривалий час [71].

Зазначимо, що малінформація поширюється прицільно, але з високим рівнем шкоди. Найчастіше це вірусне поширення через обурення або моральний осуд. Такі матеріали часто маскуються під «викриття» або «право суспільства знати» [71].

Типологізація неправдивої інформації дозволяє перейти від абстрактного поняття «школа» до конкретних типів ризиків, які виникають під час поширення вищезгаданих типів інформації. До ризиків місінформації можна віднести: 1) формування хибних уявлень; 2) зниження рівня довіри до перевірених джерел; 3) ненавмисне підсилення дезінформаційних кампаній. Ризики дезінформації являють собою маніпуляцію громадською думкою, певну політичну дестабілізацію, інформаційне перезавантаження суспільства. Малінформація порушує права на приватність, завдає репутаційні та психологічні шкоди та певним чином нормалізує цифрове насильства та онлайн-цькування [71].

Розуміння механізмів поширення неправдивих даних прямо впливає на характер ризиків. Органічне поширення місінформації поступово розмиває інформаційну культуру, тоді як координовані кампанії дезінформації можуть мати швидкий і масштабний деструктивний ефект. Малінформація ж створює локальні, але глибокі травматичні наслідки.

Сьогодні виділяють такі основні типи дезінформації: фейкова інформація (fabricated content); маніпулятивна інформація (manipulated content); інформація, вирвана з контексту (false context); напівправа (misleading content); пропаганда; конспірологічні наративи; імітація достовірних джерел (impostor content); сатиричний або пародійний контент, сприйнятий як правдивий; діпфейки та синтетичні медіа. Так, фейкова інформація є повністю вигаданим повідомленням, яке не має реального підґрунтя та створюється навмисно для введення в оману. У той час як маніпулятивна інформація відображає справжні факти або дані, які змінені, спотворені або подані вибірково [51].

Найчастіше засоби масової інформації використовують у публікаціях інформацію, вирвану з контексту. Це правдива інформація, що подається без необхідного контексту, при цьому змінюється її зміст або значення [51].

Для досягнення більшого впливу на громадянина часто застосовують папівправду. Адже поєднання правдивих і неправдивих елементів, яке створює хибне уявлення про подію чи явище [51].

Пропаганда передбачає системне поширення упередженої або викривленої інформації з метою впливу на масову свідомість і формування потрібних наративів. Військові події в Україні часто є прикладами у пропагандистській діяльності російськими медіа [51].

Відчуття постійної напруги та стресу українськими громадянами сприяють розвитку конспірологічних наративів, які передбачають пояснення подій через змови без доказової бази, що апелюють до страхів і недовіри. Найчастіше такому типу дезінформації піддаються люди з низьким рівнем освіти [51].

Під час імітації достовірних джерел використовуються назви, логотипи або стилі авторитетних медіа чи установ, що сприяє поширенню неправдивої інформації [51].

Зазначимо, що сатиричний або пародійний контент найчастіше створюється без наміру обману, але вводить в оману через відсутність маркування або контексту, чи через не бажання користувача перевірити інформацію. Так, «популярний американський сатиричний сайт The Onion, відомий своїми політичними пародіями, все ще іноді сприймається за правду» [51].

Діпфейки та синтетичні медіа поширюють контент, створений або змінений за допомогою штучного інтелекту (відео, аудіо, зображення), що імітує реальних осіб або події [51].

У межах власне дезінформації використовуються різні форми викривлення інформації, які відрізняються за способом створення, рівнем складності та впливом на аудиторію. Їх аналіз дозволяє глибше зрозуміти механізми маніпуляції та виявити закономірності поширення неправдивого контенту. Варто виокремити такі форми викривлення як фальсифікація; фабрикація; маніпулятивні заголовки та клікбейт; імперсонація.

Однією із найпоширеніших форм дезінформації є фальсифікація. Її основне завдання змінити інформацію або існуючі дані таким чином, щоб вони містили неправдиві відомості. Це можуть бути відредаговані фотографії, змонтовані відео, підроблені документи або аудіозаписи.

Сучасним різновидом фальсифікації є діпфейки – технологія, яка використовує штучний інтелект для створення дуже реалістичних фальшивих зображень та відео, що створюють ілюзію автентичності висловлювань або дій реальних осіб. За допомогою діпфейку можна замінювати обличчя або голоси людей у відео, створюючи враження, що вони говорять або роблять те, чого насправді не було [66].

Особливу небезпеку фальсифікації становлять через поєднання візуальної переконливості та високого рівня довіри до мультимедійних матеріалів. Прикладом фальсифікації з якою стикалися українці були відредаговані скриншоти з українських медіа. Пропагандисти використовували реальну інформацію з офіційних джерел, змінюючи її таким чином, щоб підставити військовослужбовців. Наприклад, на одному із львівських новинних сайтів була опублікована інформація про те, що двох військових було затримано через побиття та пограбування пенсіонера у Дрогобичі. Проте особі з високим рівнем інформаційної культури варто зайти на сайт, знайти відповідну дату та статтю, можна переконатися, що насправді було затримано двох грабіжників, а не військовослужбовців [6].

Створення неправдивої інформації, фактів, результатів неіснуючих даних тощо, які подаються як існуючі з метою свідомо ввести в оману, називається фабрикація. Такі матеріали часто оформлюються у вигляді новин, заяв посадових осіб або «ексклюзивних розслідувань». Мета фабрикації полягає у формуванні хибної картини реальності та нав'язуванні аудиторії неправдивих переконань. Через відсутність зв'язку з реальними подіями цей тип дезінформації може бути складним для швидкого спростування, особливо в умовах інформаційного перевантаження. Як приклад, в українських медіа та інфопросторі ширилася новина про примусову мобілізацію жінок, щоправда це

була фабрикація інформації з боку росії. Насправді, ні законопроектів, ні указів, ні офіційних рішень від органів влади не було [59].

Маніпулятивні заголовки та клікбейт – це заголовок, стаття, картинка, що має намір привернути увагу людини та заохотити її перейти за посиланням. Вони спрямовані на виклик емоційної реакції, зокрема страху, обурення або сенсаційності. Заголовок може не відповідати змісту матеріалу або навмисно перебільшувати його значення. Хоча сам текст іноді містить коректну інформацію, саме заголовок формує первинне сприйняття та впливає на масове поширення дезінформаційних повідомлень. Прикладом клікбейту можуть бути такі заголовки як «Ви не повірите! Вчені довели, що...» або «Сенсація! Українська зірка зізналася про...». У таких випадках варто звертати увагу на слова-тригери (наприклад, «шок», «сенсація» тощо), перевіряти інформацію в різних джерелах, читати не лише емоційний заголовок та аналізувати джерело інформації [65].

Ще одним типом дезінформації є імперсонація. Це спроба обману за допомогою видання себе за когось іншого [70]. Відзначимо, що такі дії можуть стосуватися не лише фізичних осіб, а і компаній, організацій, інформаційних агентств та медіа. Прикладом може бути підроблений акаунт у соціальних мережах, фейковий сайт державної установи або повідомлення від імені відомої особи. Мета імперсонації полягає у використанні довіри до авторитету для легітимації неправдивої інформації [71].

Розглянуті форми викривлення демонструють, що дезінформація не обмежується прямою неправдою. Вона може ґрунтуватися на поєднанні правдивих і вигаданих елементів, використанні емоційних тригерів або зловживанні довірою до експертів та інституцій. Саме тому аналіз форм викривлення є необхідною складовою комплексного дослідження проблем дезінформації.

Окрім форм, дезінформація має свої види за функціональним призначенням, які проявляються у варіаціях викривлення інформації та несуть різні ризики суспільству. Основними видами дезінформації за функціональним призначенням є: 1) політична; 2) геополітична та воєнна; 3) соціальна; 4)

економічна; 5) комерційна; 6) психологічна та емоційна [24]. Наприклад, політична дезінформація має на меті впливати на політичні процеси, громадську думку, виборчу поведінку, легітимність влади. Її характерними рисами є дискредитація політичних осіб або інституцій, створення образу некомпетентності або корупції, маніпулювання емоціями страху та обурення. Формами викривлення при цьому виді дезінформації є фабрикації, маніпуляція контекстом, імперсонація. Серед основних ризиків можна виділити: підрив демократичних процесів, зниження довіри до політичних інститутів та радикалізацію настроїв у суспільстві.

Геополітична та воєнна дезінформація може дестабілізувати державу, деморалізувати населення, та підірвати обороноздатність. Серед характерних рис можна виділити: поширення панічних настроїв, знецінення досягнутих успіхів, створення відчуття безнадії або поразки. При цьому типовими формами викривлення є: фальсифікації, маніпуляція контекстом, псевдоекспертні фейки. Відзначимо, що потенційними ризиками які несе цей вид дезінформації є зниження суспільної стійкості, інформаційна дезорієнтація, загроза національній безпеці [71].

Ще одним видом дезінформації є соціальна дезінформація. Вона ставить за мету загострити соціальні конфлікти, протиставити різні групи населення. Варто відзначити, що цей вид дезінформації найчастіше апелює до «чутливих» тем (мова, ідентичність, соціальні виплати), звертається до емоцій та стереотипів, створення образу «ворога» всередині суспільства. Ключовими форми викривлення у даному випадку є: напівправа, маніпулятивні заголовки, фабрикації; ризики, а саме: соціальна напруга, зростання недовіри між соціальними групами, руйнування соціальної згуртованості [71].

Метою економічною дезінформації є отримання фінансової вигоди або дестабілізація економічної ситуації. Її основними рисами є перебільшення економічних загроз, маніпулювання статистикою, поширення чуток про фінансову нестабільність. Виокремлюють наступні типові форми викривлення, а саме: напівправа, псевдонаукові фейки, маніпуляція контекстом. Серед

найбільших ризиків виділяють: панічні настрої, фінансові втрати громадян, зниження інвестиційної привабливості [71].

Основною ціллю комерційної дезінформації є просування товарів, послуг або брендів через обман або дискредитацію конкурентів. Для цього активно використовуються фейкові відгуки, прихована реклама, маніпуляція споживчою довірою. Викривлення інформації відбувається завдяки застосуванню: фабрикації, імперсонації, маніпулятивних заголовків. Потенційні ризики полягають у порушенні прав споживачів, викривленні даних, нечесної ринкової конкуренції [71].

Психологічна та емоційна дезінформація має лише одну мету: виклик сильних емоційних реакцій (страх, паніка, злість, безнадія). Характерні риси цього виду дезінформації: використання шокуючих образів, драматизація подій, апеляція до базових страхів. Типовими формами викривлення є маніпулятивні заголовки, фальсифікації, фабрикації. Потенційними ризиками для кожного громадянина є інформаційна втома, емоційне вигорання, зниження критичного мислення [71].

Отже, класифікація дезінформації за функціональним призначенням дозволяє виявити стратегічні цілі інформаційного впливу та пов'язати їх із конкретними формами викривлення і механізмами поширення. Поєднання цього критерію з класифікацією за наміром та видами викривлення забезпечує комплексний підхід до аналізу дезінформації та підсилює практичну цінність типології.

2.2 Вплив дезінформації на формування медіаграмотності громадянина

У сучасному цифровому суспільстві дезінформація стала одним із ключових чинників, що впливають на формування медіаграмотності громадян. Інтенсивне поширення недостовірної, маніпулятивної та викривленої інформації через соціальні мережі, онлайн-медіа та месенджери ускладнює процес критичного осмислення інформаційних повідомлень і підвищує ризик інформаційних помилок у сприйнятті реальності. Головною загрозою у цьому

випадку є дезінформація. Але водночас вона є й потужним стимулом для розвитку навичок критичного мислення.

Дезінформація впливає на медіаграмотність не однозначно. З одного боку, її поширення сприяє зниженню рівня довіри до медіа та суспільних інституцій, формує інформаційну розгубленість і підсилює емоційне сприйняття повідомлень замість раціонального аналізу. За відсутності відповідних навичок критичного мислення громадяни стають більш уразливими до маніпулятивних наративів, пропаганди та конспірологічних теорій. З іншої сторони, наявність дезінформаційних загроз актуалізує потребу у розвитку медіаграмотності як базової громадянської компетентності. У цьому контексті медіаграмотність розглядається як здатність аналізувати джерела інформації, розрізняти факти й оціночні судження, виявляти маніпулятивні техніки та перевіряти достовірність повідомлень.

Відзначимо, що найчастіше вплив дезінформації на громадянина проявляється у трьох аспектах: психологічному (наприклад, психологічний опір), захисному («ефект імунітету») та зневірі у правдивості всієї інформації (інформаційний нігілізм) [21; 29]. Так, психологічний аспект – це фундамент, на якому будується вся архітектура дезінформації. Фейки працюють тому, що наш мозок еволюційно налаштований економити енергію та уникати когнітивного дискомфорту. Тобто ми підсвідомо шукаємо та довіряємо тій інформації, яка підтверджує наші вже існуючі переконання. Якщо людина вже має певний страх або упередження, дезінформація підсилює це почуття, і мозок сприймає брехню як правду, бо вона йому зручна.

Захисний аспект або «ефект імунітету» передбачає створення переходу від стану довірливого споживача до стану активного верифікатора [29]. Тобто, коли сумнів стає не ознакою недовіри до світу, а інструментом пізнання правди. У цьому випадку саме наявність постійної загрози дезінформації прискорює еволюцію наших навичок. Вони раніше були складовою професійної компетентності журналіста, тепер стають основою інформаційної гігієни для кожної людини. Одним з прикладів інформаційного імунітету громадянина України в умовах війни є використання правила: інформація без офіційного

підтвердження – це лише чутки. Наприклад, під час масованих обстрілів росією України або у період блекаутів люди навчилися чекати офіційних повідомлень від Повітряних Сил України чи ПрАТ «Національна енергетична компанія Укренерго», ігноруючи панічні «вкиди» в соціальних мережах. Це і є проявом колективної медіаграмотності, що застосовується громадянами в екстремальних умовах.

Проте завжди існує ризик, що через надмірну кількість фейків людина може втомитися перевіряти все підряд і вирішить, що вся інформація, яка її оточує є неправдивою і всі навколо брешуть. Таке явище називається інформаційний нігілізм. Зауважимо, що часто саме він є кінцевою метою масованих дезінформаційних кампаній. Суб'єкту поширення не обов'язково, щоб людина або суспільство повірили в його версію подій. Іноді йому достатньо, щоб вони просто зневірилися та перестали перевіряти інформацію. Це стан громадянської апатії, який паралізує суспільство [21].

У сучасному інформаційному просторі медіаграмотність відіграє ключову роль у формуванні інформаційної культури, оскільки забезпечує здатність критично оцінювати, аналізувати та використовувати інформацію. В умовах цифрової трансформації суспільства важливо не лише вміти знаходити потрібні дані, а й розуміти механізми їх поширення, можливі маніпуляції та методи перевірки достовірності. Формування медіаграмотності у громадянина сприяє його свідомому інформаційному споживанню, допомагає протистояти дезінформації та розвиває навички ефективної комунікації.

Медіаграмотність – це здатність людини орієнтуватися в інформаційному потоці; аналізувати повідомлення засобів масової інформації; виявляти маніпуляції та фейки; формувати власну позицію на основі достовірної інформації, а також безпечно і відповідально користуватися медіа. Проте вона не обмежується лише перевіркою фактів і джерел інформації, але також є одним із способів побудови більш стійкого до ворожих інформаційних впливів суспільства, яке здатне ухвалювати виважені, конструктивні рішення у кризові моменти [79].

Особливу роль у формуванні медіаграмотності відіграє усвідомлення типів і механізмів дезінформації. Розуміння таких явищ, як фейкові новини, напівправа, виривання інформації з контексту та синтетичні медіа, дозволяє громадянам більш ефективно орієнтуватися в інформаційному просторі та знижує рівень маніпулятивного впливу.

Медіаграмотність можна подати як рівень культури особистості, який демонструє: уміння послуговуватися інформаційно-комунікативною технікою; подавати себе та спілкуватися за допомогою медіа засобів; сприймати та критично інтерпретувати інформацію; відділяти реальність від її віртуальної симуляції [34 с. 58].

Спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) виділяє чотири основні принципи інфомедійної грамотності, а саме:

1. Не всі знання правдиві або нейтральні. У споживачів інформації повинна бути можливість це зрозуміти.
2. У людей має бути доступ до нових знань і самовираження.
3. Медіа, технології, інтернет, бібліотеки і будь-які інші форми подання інформації призначені для критичного осмислення та сталого розвитку суспільства. Кожне з цих джерел має однакову значущість.
4. Кожна людина хоче дізнаватися і розуміти нову інформацію (навіть якщо сама людина цього не помічає).
5. Інформаційна і медіаграмотність розвиваються поступово. Це динамічний і складний процес [17].

Цінність інформаційної грамотності проявляється в п'яти ключових контекстах: повсякдення, коли люди щодня знаходять інформацію в інтернеті; громадянство – інформація допомагає людям зрозуміти навколишній світ; освіта, тобто розвиток навичок критичного мислення на всіх етапах навчання, від школи до вищої освіти; робота – поінформованість сприяє працевлаштуванню; здоров'я, у випадку пошуку надійних джерел медичної інформації [17].

Прийняття інформації, яке походить від медіа вимагає не тільки самоаналізу та критичного мислення, а й ефективного застосування медіаінструментів для навчання онлайн, саморозвитку, вміле використання соціальних мереж. Саме соціальні мережі, такі як Facebook, Instagram є не лише комунікаційними середовищами, а й платформами для самореалізації, пошуком потрібної інформації, розміщенням новин, проведенням теоретичних і практичних онлайн-конференцій. Використання соціальних мереж та інтернету в поєднанні з медіаобізнаністю створюють умови для швидкого та ефективного засвоєння інформації, звужують пошук по сайтах, дозволяють відкидати зайву інформацію та підвищують рівень грамотності, обізнаності та культури серед громадян [44].

Дезінформація виступає стимулом для впровадження освітніх програм, спрямованих на формування інформаційної стійкості громадян. Відзначимо, що сьогодні ефективним є онлайн навчання основам медіаграмотності. До його особливостей відносять: доступ до контенту у зручний час; взаємозв'язок зі здобувачами освіти у ролі помічника та лідера; формування онлайн-групи студентів закладу вищої освіти; особиста консультація для кожного зацікавленого; мобільність як викладача, так і студентів; співпраця з міжнародним відділом; проведення практичних занять в режимі онлайн [44].

Погоджуємося, із зауваженням Я. Коркоса: «Медіаграмотність серед студентів залишається актуальною темою для дослідження, тому що масовий розвиток медіаграмотності та критичності населення можливий лише у закладах вищої освіти, оскільки, заданими МОН від 2021 року, 82,7% молоді в Україні отримують вищу освіту Інститут вищої освіти може забезпечити системність та цілеспрямованість у формуванні критичності нації, у зв'язку з чим особливого значення набувають студенти як соціальна група» [22].

Станом на сьогодні, в Україні існує безліч способів для підвищення власного рівня медіаграмотності: вебінари, веб-квести, онлайн-курси, лекції, семінари тощо. Також активно у суспільстві популяризується «тиждень медіаграмотності», започаткований ЮНЕСКО ще у 2011 році [56]. Такі заходи відбуваються найчастіше в кінці жовтня. Вони сприяють розвитку навичок

критичного мислення, вміння аналізувати та перевіряти інформацію, а також підвищують стійкість суспільства до дезінформації та маніпуляцій. Основною метою тижня медіаграмотності є поширення знань про відмінності фейку від правдивої інформації та характеристику видів маніпуляцій. Усі ці заходи з популяризації медіаграмотності й є важливими інструментами для боротьби з дезінформацією [56].

Таким чином, з активним поширенням дезінформації медіаграмотність стала одним із провідних інструментів боротьби з нею. Формування навичок протидії фейкам сприяє розвитку здорового інформаційного суспільства та зміцненню свідомості громадян, підтримці освітніх процесів та відповідальному споживанню та поширенню інформації.

РОЗДІЛ 3.

МЕТОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ВИЯВУ І ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ

3.1. Основні принципи виявлення дезінформації

Важливою навичкою цифрової гігієни є вміння виявляти дезінформацію та орієнтуватися в інформаційному шумі. Першим та ключовим принципом виявлення дезінформації є критичне мислення. Його зміст полягає у здатності особистості усвідомлено, раціонально та рефлексивно аналізувати інформацію, оцінюючи її суть, логічну структуру, аргументацію та приховані смисли.

У контексті медіаграмотності критичне мислення розглядається як ключова когнітивна компетенція, що забезпечує ефективне протистояння дезінформаційним впливам. Інформація не сприймається автоматично як істинна, а піддається осмисленому аналізу, сумніву та перевірці.

Застосування принципу критичного мислення дозволяє виявляти маніпулятивні наративи, що маскуються під нейтральні новинні повідомлення, аналізувати логічну побудову аргументів, виявляючи помилки, узагальнення та суперечності, протидіяти емоційному впливу, який часто використовується у дезінформаційних матеріалах, формувати здатність до самостійної оцінки інформації, незалежно від авторитету джерела або суспільного тиску [79].

Принцип критичного мислення є системоутворюючим елементом медіаграмотності, оскільки він інтегрує інші принципи, а саме: перевірку інформації, оцінку джерела, контекстуалізацію; формує активну позицію громадянина у споживанні інформації та сприяє розвитку інформаційної культури та стійкості до дезінформації в суспільстві. Критичне мислення виступає не лише інструментом аналізу медіаконтенту, а й основою відповідальної інформаційної поведінки [79].

Робота з інформацією неможлива без оцінки джерела її походження. У цьому випадку використовують принцип оцінки надійності джерела, під час застосування якого враховується репутація медіа, професійність автора, прозорість редакційної політики та відсутність конфлікту інтересів. Анонімні

повідомлення або матеріали від сумнівних ресурсів потребують підвищеної уваги та критичного ставлення [73].

Аналіз даних є невід'ємною складовою критичної оцінки інформації, оскільки джерело формує якість, точність і достовірність повідомлення. При цьому встановлення надійності даних дозволяє: виявити псевдоекспертів та анонімні джерела, які часто створюють дезінформаційний контент; оцінити редакційну політику медіа, яка може бути за своїм характером упередженою або пропагандистською; встановити професійний рівень автора, його кваліфікацію та компетенцію у предметній сфері; розпізнати системні інформаційні кампанії, де матеріали штучно поширюються через ненадійні канали [71].

Авторитетні видання мають системи перевірки фактів, редакційний контроль та відкриту інформацію про власників (наприклад, «British Broadcasting Corporation» (BBC), «Українська правда», «Deutsche Welle»). Зазначимо, що соціальні мережі, блоги або анонімні канали часто поширюють неперевірену інформацію, натомість офіційні сайти установ та міжнародних організацій є більш надійними.

Важливим є досвід, освіта та фахова компетенція автора матеріалу. Підозрілими є статті без імені автора або від сумнівних «експертів». Надійні джерела вказують на використані дані, методологію та посилання на первинні матеріали.

Оцінка надійності джерела є ключовим компонентом інформаційної компетентності. Процес оцінювання знижує ризик поширення неперевірених даних, формує критичне сприйняття новин і коментарів, допомагає розрізняти достовірну інформацію та маніпуляції, фейкові новини та пропаганду, що особливо важливо в умовах гібридної війни [71].

Часто дезінформація часто поширюється шляхом виривання фактів або цитат із загального контексту. У такому випадку застосовується принцип контекстуалізації. Він ґрунтується на ідеї, що значення інформації не визначається лише її змістом, а формується через обставини, в яких вона виникає, а також через соціальні, політичні та історичні умови. Без розгляду

контексту повідомлення можуть бути сприйняті неправильно, що відкриває простір для маніпуляції та дезінформації.

Інформація стає зрозумілою та достовірною лише в поєднанні з відповідним контекстом: хронологічним, географічним, культурним та політичним. Так, у хронологічному контексті факти можуть набувати іншого значення в залежності від часу їх подання. Наприклад, статистика захворюваності, опублікована поза основною хвилею пандемії, може бути спотвореною. Коли йде мова про політичний та соціальний контекст, то необхідно зауважити, що інформація, подана без урахування політичних або соціальних умов, може створювати хибні враження про реальність. Символи, образи та вислови можуть мати різне значення в різних культурах, що дезінформує аудиторію, якщо культурний контекст не пояснено [71].

Контекстуалізація є критичною компетенцією медіаграмотного споживача, оскільки вона зменшує ризик маніпуляцій через вирвані факти, сприяє критичному аналізу та порівнянню джерел, формує навички логічної та системної оцінки інформації, що особливо важливо в умовах інформаційних воєн та швидкоплинного новинного потоку. Також вона сприяє виявленню викривленого подання фактів, розпізнанню маніпулятивних заголовків, здійсненню аналізу часу і місця події, зрозумінню мети поширення повідомлення.

Ще одним важливим принципом виявлення дезінформації є принцип перевірки інформації. Відзначимо, що вагомою ознакою достовірної інформації є можливість її перевірки. Інформація, що ґрунтується на фактах, статистичних даних, офіційних документах або підтверджується незалежними джерелами, має вищий рівень надійності [71]. Відсутність можливості перевірки або посилення на неперевірені твердження підвищує ризик дезінформації. А інформація без підтвердження з надійних і незалежних джерел не може вважатися достовірною. Дотримання принципу перевірки інформації дозволяє виявляти фейкові новини, що не мають фактичного підґрунтя, запобігати поширенню непідтверджених чуток та припущень, поданих як факти, розрізняти фактичну інформацію та припущення або гіпотези, знижувати вплив

емоційно забарвлених повідомлень, які апелюють до почуттів, а не до фактів. Надійні матеріали містять посилання на офіційні документи, статистичні дані, заяви уповноважених осіб або результати досліджень. Інформація, підтверджена кількома незалежними джерелами, має вищий рівень достовірності [71].

Принцип перевірки інформації є основою інформаційної відповідальності громадянина, оскільки він формує звичку не поширювати неперевірені повідомлення, сприяє розвитку аналітичного мислення та відповідального ставлення до новин, підвищує рівень довіри до медіа, які дотримуються стандартів перевірки фактів. У сукупності з принципами контекстуалізації та оцінки надійності джерела, перевірка інформації формує інформаційний імунітет особистості до дезінформаційних впливів.

Одним із ключових принципів є чітке розрізнення фактів та суб'єктивних оцінок. Факти мають об'єктивний характер і можуть бути перевірені, тоді як судження, емоційні оцінки чи коментарі відображають позицію автора. Дезінформаційні матеріали часто маскують оцінні судження під виглядом фактів. У межах медіаграмотності принцип розмежування фактів і оціночних суджень дозволяє ідентифікувати підміну об'єктивної інформації суб'єктивними оцінками, що є поширеним інструментом дезінформації. Дотримуючись цього принципу людина може виявляти маскування суб'єктивних оцінок під виглядом фактів, запобігати формуванню упередженого сприйняття подій, критично оцінювати аналітичні та публіцистичні матеріали, де межа між фактом і думкою часто розмита, розпізнавати ідеологічно забарвлені повідомлення. Розмежування фактів і суджень формує навички аналітичного читання, знижує вплив емоційної та ідеологічної маніпуляції, сприяє розвитку об'єктивного інформаційного мислення [71].

Принцип виявлення маніпулятивного впливу ґрунтується на розумінні того, що дезінформація часто не полягає у прямій брехні, а реалізується через психологічний та емоційний вплив на аудиторію. Маніпуляція спрямована на зміну ставлення, поведінки або переконань людини без її усвідомленої згоди. За

допомогою виявлення маніпулятивного впливу можна розпізнавати емоційний тиск та інформаційні провокації, запобігати поширенню паніки, страху та ворожнечі, аналізувати приховані наміри автора або замовника матеріалу, виявляти пропагандистські та дезінформаційні кампанії. Процес виявлення маніпулятивного впливу підвищує психологічну стійкість до інформаційного тиску та формує усвідомлене споживання новин [73].

Принцип логічної узгодженості ґрунтується на вимозі, щоб інформаційне повідомлення було внутрішньо послідовним, логічно структурованим та аргументованим. У теорії медіаграмотності логічна узгодженість розглядається як критерій раціональності повідомлення, порушення якого може свідчити про маніпулятивний або дезінформаційний характер матеріалу. Дотримання цього принципу дозволяє виявляти логічні помилки та хибні причинно-наслідкові зв'язки, розпізнавати спрощення складних явищ з метою маніпуляції, аналізувати аргументацію автора та її відповідність наведеним фактам, критично оцінювати категоричні або суперечливі висновки. Логічна узгодженість формує раціональне мислення та аргументований аналіз, зменшує вплив псевдологіки та пропагандистських наративів, підвищує здатність громадянина самостійно оцінювати інформацію [71].

Для підвищення об'єктивності інформації важливим є зіставлення даних з кількох незалежних джерел. Одновекторне поширення інформації або її масове відтворення з однаковими формулюваннями може бути ознакою скоординованої інформаційної кампанії. Тому принцип множинності джерел скеровує людину до ретельнішої перевірки інформації для підтвердження або спростування дезінформації в джерелах. Цей принцип розпізнає скоординовані інформаційні кампанії, порівнює різні інтерпретації однієї події, виявляє одностороннє або контрольоване поширення інформації та зменшує ризик прийняття викривленої картини реальності. Множинність джерел поглиблює навички порівняльного аналізу та формує навички об'єктивного аналізу інформації, сприяє уникненню «інформаційних бульбашок» [71].

Принцип усвідомлення когнітивних упереджень лежить в основі психології людини. Вважається, що сприйняття людиною інформації не є

повністю об'єктивним. Когнітивні упередження впливають на інтерпретацію фактів і роблять аудиторію вразливою до дезінформації. Люди схильні довіряти інформації, що підтверджує їхні переконання, навіть якщо вона є хибною. Усвідомлення когнітивних упереджень дозволяє протидіяти ефекту підтвердження, аналізувати власну реакцію на інформацію, знижувати емоційне сприйняття новин, підвищувати об'єктивність оцінювання медіаконтенту. Усвідомлення підвищує саморефлексію в інформаційному споживанні; сприяє розвитку інформаційної зрілості особистості та формує психологічну стійкість до дезінформації [71; 73].

Виявлення дезінформації пов'язане не лише зі споживанням, а й із поширенням інформації. Усвідомлення суспільних наслідків розповсюдження неперевіраних повідомлень є важливою складовою інформаційної культури громадянина та чинником зменшення дезінформаційних ризиків. Дотримання принципу соціальної відповідальності є важливим елементом для побудови здорового інформаційного суспільства. А відповідальне ставлення до інформації є елементом інформаційної культури громадянина. Цей принцип скеровує людину підвищувати рівень інформаційної безпеки суспільства, допомагає усвідомлювати наслідки поширення фейків, формує етичний підхід до споживання і поширення інформації та зменшує масштаб дезінформаційних кампаній. Соціальна відповідальність формує активну громадянську позицію, сприяє сталому розвитку інформаційно здорового суспільства та завершує систему принципів виявлення дезінформації.

Окрім зазначених принципів, науковці також доповнюють їх наступними дослідженнями. Використання принципу «*Cui Vono?*» (з латинської мови «кому вигідно» або «кому добре»). Цей принцип є фундаментом критичного мислення, криміналістики та політичного аналізу. Його зміст полягає у пошуку прихованого інтересу. Це інструмент дозволяє дивитися вглиб подій, а не лише на їхню поверхню, і розуміти справжні рушійні сили різноманітних процесів. У медіаграмотності практичне застосування цього принципу можна зобразити наступним чином. Читаючи новину, варто запитати себе: «Хто хоче, щоб я в це повірив?». Це допомагає виявити пропаганду, замовні матеріали або

лобіювання інтересів. Проте варто пам'ятати, що хоч цей принцип є сильним інструментом для виявлення дезінформації, він не є абсолютним доказом, оскільки завжди є ризик логічної помилки, тобто хтось може отримати вигоду від події випадково, не маючи до неї жодного стосунку [63].

Наступним розглянемо принцип «нульової довіри». Люди схильні довіряти інформації, якщо вона надійшла від друзів, родичів або відомих інфлюенсерів. Проте вони часто є лише ретрансляторами, а не першоджерелами. Суть принципу можна описати коротко та чітко: довіряй, але перевіряй. Репутація того, хто поширив новину, не гарантує правдивості самої новини. В академічному середовищі та бібліотечній справі існують стандартизовані тести для перевірки [3].

В основі принципу «нульової довіри» лежить метод IMVAIN. Це система оцінювання достовірності джерел інформації, розроблена в Центрі медіаграмотності Університету Стоуні-Брук (США). Станом на 2025 рік цей інструмент залишається одним із базових стандартів для перевірки фактів (фактологічного аналізу).

Абревіатура розшифровується так [3]:

I (Independent) – незалежність. Незалежні джерела надійніші за ті, що мають власну вигоду або фінансовий інтерес.

M (Multiple) – множинність. Інформація, підтверджена кількома різними джерелами, є більш достовірною, ніж повідомлення від одного джерела.

V (Verify) – перевірка. Надійні джерела надають докази (документи, записи, факти), які можна перевірити самостійно.

A (Authoritative) – авторитетність. Важливо, щоб джерело було експертом у галузі або мало високу кваліфікацію в обговорюваній темі.

I (Informed) – поінформованість. Джерело повинно мати безпосередній доступ до інформації або бути свідком події або її очевидцем.

N (Named) – назва. Відкриті джерела, які мають назву та несуть відповідальність за свої слова, є кращими за анонімні «зливи».

Цей метод оцінювання достовірності джерел активно впроваджується в освітні програми України для розвитку критичного мислення та боротьби з дезінформацією.

У журналістиці активно використовується принцип презумпції фейку, що пропонує змінити підхід до споживання новин у цифрову епоху. За аналогією до юридичної презумпції невинуватості, цей принцип стверджує: будь-яка інформація, отримана з медіа чи соціальних мереж, має вважатися недостовірною (фейком), доки її правдивість не буде доведена [37]. В умовах масової дезінформації саме автор або розповсюджувач контенту має доводити аудиторії, що інформація відповідає дійсності, а не читач має шукати спростування. Користувач займає позицію здорового скептицизму, де будь-яка новина (особливо емоційно забарвлена або сенсаційна) автоматично потрапляє під сумнів до моменту перевірки через надійні джерела. Принцип спрямований на захист від швидкого поширення фейків, оскільки затримка на перевірку не дає дезінформації стати «вірусною» [37].

Принцип «емоційного гальма» частково пов'язаний із згаданим принципом виявлення маніпулятивного впливу. Чим сильніша емоція, тим довшою має бути пауза перед поширенням чи вірою в інформацію. Д. Канеман у своїй книзі «Мислення. Швидке й повільне» детально описує два типи мислення, які впливають на наші вибори та дії, а саме: інтуїтивного та аналітичного [31]. За Д. Канеманом, саме взаємодія цих систем впливає на те, як ми ухвалюємо рішення, оцінюємо події та формуємо власні переконання. Осмислення роботи обох типів мислення допомагає глибше зрозуміти природу наших спонтанних суджень і зважених міркувань, а також усвідомити помилки й пастки, спричинені когнітивними упередженнями.

Система 1 – це швидке, інтуїтивне мислення. Це перша і найбільш автоматична форма мислення. Вона працює автоматично й майже без свідомого контролю, не вимагає значних зусиль і вирізняється високою швидкістю. Дана система спирається на інтуїтивні реакції, емоції, рефлекси та накопичений досвід. Саме цей тип мислення дозволяє нам оперативно орієнтуватися в ситуаціях і реагувати на події довкола без тривалих роздумів [31].

Система 1 зазвичай охоплює такі типи процесів [31]:

- швидке розпізнавання небезпеки (миттєва реакція на різкий звук із поворотом голови, щоб з'ясувати його джерело);
- ухвалення нескладних рішень (вибір страви, спираючись на звичні вподобання);
- інтуїтивне сприйняття соціальних сигналів (розпізнавання емоцій за виразом обличчя без свідомого аналізу).

Механізми Системи 1 спираються на евристику, ментальні «короткі шляхи», що допомагають оперативно виконувати рішення, використовуючи попередній досвід. Хоча такі спрощення часто забезпечують швидку й ефективну реакцію, у певних випадках вони можуть ставати джерелом помилок, адже не охоплюють усі можливі чинники чи альтернативи [31].

Система 2 передбачає повільне, аналітичне мислення. Це більш повільний, усвідомлений і аналітичний процес мислення. Вона вступає в дію тоді, коли ситуація потребує ретельного аналізу, обчислень або зваженого вибору. На відміну від Системи 1, дана система працює повільніше й вимагає значних ментальних зусиль, зате дозволяє ухвалювати більш точні та аргументовані рішення [31].

До ключових рис Системи 2 можна віднести [31]:

- необхідність зосередженості (наприклад, при розв'язанні складних математичних задач);
- усвідомлене осмислення можливих наслідків рішень (наприклад, під час планування значних покупок чи інвестицій);
- аналітичне та критичне ставлення до інформації (перевірка достовірності фактів або оцінка джерел).

Система 2 – це механізм мислення, що допомагає людині ухвалювати складні рішення, проте він активується лише тоді, коли ми готові витратити час і зусилля на цей процес. Вона може виправляти похибки, допущені Системою 1, але така корекція зазвичай потребує значних інтелектуальних ресурсів і створює відчутне когнітивне навантаження [31].

Самосвідомість є одним із ключових інструментів для залучення Системи 2. Вона допомагає нам помічати моменти, коли ми стаємо жертвами когнітивних упереджень, і реагувати на них усвідомлено. Наприклад, якщо ми відчуваємо вплив «ефекту доступності» та схильні робити висновки на основі яскравих, але нетипових прикладів, самосвідомість дозволяє визнати це й переглянути ситуацію більш критично. Не менш важливим чинником є критичне мислення, тобто здатність оцінювати інформацію об'єктивно, не піддаючись емоціям чи стереотипам. Воно дає змогу розглядати проблему з різних перспектив і приймати більш виважені рішення [31].

У результаті використання Системи 2 зменшує вплив когнітивних упереджень і сприяє ухваленню раціональних, аргументованих рішень у різних сферах життя – від фінансових питань до особистих стосунків чи політики [31].

Розуміння того, як взаємодіють швидке та повільне мислення, стає потужним інструментом для підвищення якості людських рішень. Кожен громадянин має потенціал ефективно застосовувати обидві системи, але для цього необхідно розвивати самосвідомість і навички критичного аналізу. Це допоможе не лише уникати помилок, спричинених автоматичним мисленням, а й більш зважено підходити до важливих життєвих виборів.

Оскільки дезінформація в більшості поширюється через мережу Інтернет, варто пам'ятати про принцип усвідомлення технологічних ризиків або як його ще називають «технологічний скептицизм». Він полягає у розумінні того, що цифрова реальність, може бути повністю або частково згенерована, спотворена або відфільтрована алгоритмами. Раніше фотографія або відео були переконливим доказом події. Принцип технологічного ризику стверджує: будь-який медіафайл може бути створений штучним інтелектом [71; 73]. Наприклад, дідфейк може повністю скопіювати обличчя та імітувати голос людини. Проте якщо відео з шокуючою заявою відомої особи є низької якості, артикуляція нечітка, спотворюється зовнішній вигляд або джерело не є офіційним каналом зв'язку цієї особи з суспільством варто інформацію перевірити, оскільки висока ймовірність, що дана інформація є дідфейком [66].

Щоправда, цей принцип має один феномен відомий як «дивіденд брехуна». Це побічний ефект усвідомлення технологічних ризиків. Коли люди знають, що все можна підробити, тоді політики, злочинці та шахраї починають називати справжні докази своєї провини діпфейками або генерацією штучного інтелекту. Зауважимо, що технології дозволяють підробити відео, фото, згенерувати новини, але не можуть підробити фізичну присутність події в реальному світі. Завжди залишаються свідки, наслідки, звіти незалежних спостерігачів та інші докази, що певна подія відбулася [60].

Як бачимо, проаналізовані принципи виявлення дезінформації ґрунтуються на критичному мисленні, перевірці джерел та аналізі фактів з кількох незалежних ресурсів. Дотримання цих принципів допомагає зменшити вплив маніпуляцій на суспільство, створює умови для об'єктивного бачення подій і приймання обґрунтованих рішень, а також формує інформаційну культуру громадянина.

3.2. Методи та підходи перевірки фактів в умовах ведення гібридних воєн

Гібридні війни характеризуються поєднанням військових, політичних, економічних та інформаційних інструментів впливу. У такому контексті інформація набуває статусу стратегічного ресурсу, а дезінформація – інструменту цілеспрямованого впливу на суспільну свідомість. На відміну від класичних воєн, де інформаційна складова переважно виконує допоміжну функцію, у гібридних конфліктах вона часто є самостійним напрямом ведення боротьби.

Особливістю інформаційного протистояння є системне використання фейкових повідомлень, маніпулятивних наративів, напівправди, емоційно забарвлених образів та підміни понять. За таких умов перевірка фактів перестає бути виключно журналістською практикою і трансформується у комплексний аналітичний процес, що потребує міждисциплінарного підходу та високого рівня медіаграмотності.

Досвід російсько-української війни (з 2014 р. та особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 р.) переконливо демонструє, що інформаційний простір є самостійним напрямом, спрямованим на знищення національної безпеки держави. Аналогічні практики спостерігалися під час війни в Сирії, конфліктів на Балканах, ізраїльсько-палестинського протистояння та під час військових операцій США в Іраку. У цих конфліктах дезінформація використовується для: 1) деморалізації населення; 2) дискредитації політичного та військового керівництва; 3) виправдання агресії на міжнародному рівні; 4) маніпулювання громадською думкою в третіх країнах.

Тому важливими в умовах воєнного стану в Україні її громадянам застосовувати різноманітні методи перевірки інформації. Так, використання методу верифікації першоджерела полягає у встановленні початкового джерела інформації та оцінці його достовірності, легітимності й мотивації. В умовах гібридної війни першоджерело часто навмисно маскується або приховується за ланцюгом репостів, анонімних телеграм-каналів, бот-мереж або псевдоекспертних платформ [71].

Застосування громадянами методу верифікації першоджерела передбачає: 1) ідентифікацію автора повідомлення або первинного майданчика публікації; 2) аналіз історії діяльності джерела; 3) перевірку зв'язків із державними або недержавними структурами впливу; 4) виявлення ознак координації з іншими інформаційними ресурсами. Значущість цього методу визначається у можливості виявлення інформаційних операцій, спрямованих на нав'язування вигідного противнику порядку денного [71].

У російсько-українській війні масово використовуються анонімні Telegram-канали, що подають себе як «військові інсайдери». Наприклад, численні повідомлення про «втечу українського керівництва» у перші дні повномасштабного вторгнення 2022 року поширювалися через мережу пов'язаних між собою каналів, які мали спільні часові патерни публікацій і однакові наративи [54]. А під час війни в Сирії (2015–2018 рр.) прокремлівські ресурси системно використовували фейкові акаунти «місцевих жителів» для

дискредитації цивільних організацій, зокрема «Білих касок» [46]. Врахування міжнародного досвіду та аналіз першоджерел дозволяє виявити керованість і штучність інформаційних потоків.

Наступний метод має назву метод кросперевірки фактів. Він базується на зіставленні повідомлення з кількома незалежними джерелами. В умовах гібридної війни важливим є не лише кількісний, але й якісний критерій незалежності джерел [16].

Кросперевірка включає: 1) порівняння інформації з офіційних, міжнародних та незалежних медіа; 2) аналіз розбіжностей у фактах і формулюваннях; 3) перевірку наявності першоджерел у міжнародних звітах, відкритих даних або супутниковій інформації. Цей метод дозволяє зменшити вплив скоординованих інформаційних атак, коли одна і та сама дезінформація поширюється через різні канали з незначними варіаціями.

Відзначимо, що у 2022–2023 роках російська пропаганда неодноразово заявляла про «повне знищення» українських підрозділів або захоплення населених пунктів, що не підтверджувалося ані Генеральним штабом Збройних Сил України, ані міжнародними джерелами (Інститут дослідження війни (Institute for the Study War), Bellingcat, OSINT-спільноти) [47]. Під час війни в Іраку (2003 р.) офіційні заяви сторін часто суттєво різнилися; лише зіставлення з незалежними журналістськими розслідуваннями дозволяло відтворити реальну картину подій [7].

Для перевірки даних застосовують метод фактологічного аналізу, що спрямований на уточнення окремих елементів повідомлення: дат, цифр, імен, географічних назв, військових або політичних подій. У гібридних війнах дезінформація часто ґрунтується не на повній вигадці, а на частковому викривленні реальних фактів. Застосування цього методу включає: 1) перевірку статистичних даних за офіційними джерелами; 2) співставлення заяв із хронологією подій; 3) аналіз логічної узгодженості повідомлення. Фактологічний аналіз є базовим інструментом викриття напівправди, яка є особливо ефективною формою пропаганди [71].

Російська дезінформація часто використовує точні цифри з хибним контекстом, наприклад щодо втрат цивільного населення або «кількості іноземних найманців». Фактологічний аналіз таких повідомлень через зіставлення з даними Організації Об'єднаних Націй, Організації з безпеки і співробітництва в Європі або Human Rights Watch дозволяє виявити маніпуляцію [35].

У науковому та прикладному дискурсі поняття фактологічний аналіз і фактчекінг часто вживаються як синонімічні, однак у методологічному сенсі вони мають різну природу, рівень узагальнення та функціональне призначення, особливо в умовах гібридних воєн.

Фактчекінг доцільно розглядати як широку комплексну практику перевірки достовірності інформації, що поєднує низку методів: верифікацію джерел, кросперевірку, аналіз контексту, візуальну та цифрову верифікацію. Його основною метою є встановлення правдивості або хибності конкретного інформаційного повідомлення та подальше інформування аудиторії про результати перевірки. У цьому сенсі фактчекінг виконує передусім прикладну, комунікативну та превентивну функції, особливо у журналістиці та публічному дискурсі. Натомість фактологічний аналіз є окремим аналітичним методом, що зосереджується на глибинному дослідженні внутрішньої структури повідомлення та точності його окремих фактів (цифр, дат, імен, причинно-наслідкових зв'язків). Його завданням є не лише констатація істинності чи хибності твердження, а виявлення способів викривлення реальності, зокрема через селективний добір фактів, виривання статистичних даних із контексту, підміну понять, логічні спотворення та напівправду [71].

В умовах гібридної війни фактологічний аналіз має особливе значення, оскільки пропагандистські повідомлення часто містять формально коректні, але маніпулятивно інтерпретовані факти. Саме тому він виступає методологічною основою для якісного фактчекінгу, забезпечуючи його аналітичну глибину та наукову обґрунтованість [71].

Також фактчекінг розглядається як комплексна практика, тоді як фактологічний аналіз – як один із ключових методів, що забезпечує точність,

доказовість і відтворюваність перевірки інформації в умовах інформаційно-психологічного протистояння.

Основну роль у формуванні емоційного сприйняття інформації під час війни відіграють візуальні матеріали. Фото- та відеоконтент часто використовується для створення ефекту «очевидності» подій. Метод візуальної та цифрової верифікації джерел передбачає: 1) зворотний пошук зображень; 2) аналіз метаданих файлів; 3) перевірку геолокації та часу зйомки; 4) виявлення ознак редагування або синтетичного контенту. Цей метод є критично важливим у протидії інсценованим подіям, діпфейк-технологіям та використанню архівних матеріалів як актуальних [73].

У російсько-українській війні масово застосовуються: відео з інших конфліктів (наприклад, з Сирії чи Чечні), старі фото, що видаються за актуальні, змонтовані відео з фальшивими символами та навіть можливе використання відео з комп'ютерних ігор або навчань як «доказів знищення техніки» [69]. У Гаазі неодноразово фіксувалися випадки використання архівних фото як доказів поточних обстрілів.

У гібридних війнах інформаційні повідомлення рідко є нейтральними і зазвичай мають чітку стратегічну мету. Метод контекстуального аналізу дозволяє оцінити повідомлення з урахуванням ширшого соціально-політичного та військового контексту. Цей метод включає: 1) аналіз часу появи повідомлення; 2) співставлення з етапами військових дій; 3) визначення потенційної вигоди для сторін конфлікту. Контекстуальний аналіз допомагає ідентифікувати інформаційно-психологічні операції та маніпулятивні наративи. Зауважимо, що у російсько-українській війні інформаційні атаки часто синхронізуються з проведенням міжнародних самітів, ухваленням санкцій та військовими поразками російської федерації. Це свідчить про їхній стратегічний, а не випадковий характер [74].

Підходи до перевірки інформації застосовуються у комплексі з методами. Це сприяє підвищенню ефективності протидії дезінформації під час гібридних воєн. Виділяють п'ять основних підходів до перевірки даних: критично-аналітичний, системний, міждисциплінарний, превентивний, соціально-

відповідальний. Наприклад, перший підхід передбачає свідоме дистанціювання від емоційної складової повідомлення та системне застосування логічного аналізу. Цей підхід застосовується, зокрема, у роботі організацій StopFake, VoxCheck, EUvsDisinfo, які аналізують не лише зміст інформації, а й логіку повідомлень.

Системний підхід розглядає дезінформацію як структурований елемент інформаційної війни, що має повторювані наративи та сталі механізми поширення даних. Наприклад, нині найчастішими повідомленнями, які поширює росія є: «Україна – вигадана країна» або «Захід веде війну чужими руками» [62].

Поєднати аналіз медіа із політичним, психологічним та соціологічним аналізом дозволяє міждисциплінарний підхід. Він пояснює ефективність страху та паніки як інструментів впливу на громадянина.

У свою чергу превентивний підхід орієнтується на підвищення стійкості суспільства до дезінформації. Він активно реалізується через програми медіаграмотності в Україні та країнах Балтії після 2014 року.

Соціально-відповідальний підхід зорієнтований на моральну відповідальність громадянина у поширенні інформації під час війни. Також він передбачає встановлення особистістю етичного самообмеження у поширенні неперевіреної інформації, зокрема й у національно-патріотичному контексті. Тобто непотрібно публікувати неперевірену інформацію, особливо в тих випадках, коли це може завдати шкоди людям або поставить під загрозу військові операції.

В умовах гібридної війни, де інформація стає зброєю масового ураження, засоби перевірки фактів (поділяються на організаційні платформи (хто перевіряє) та технічні інструменти (чим перевіряють)).

В Україні розвиток системного фактчекінгу в умовах гібридної війни здійснюється через діяльність різноманітних організацій та проєктів, наприклад, VoxCheck, Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки та Центр протидії дезінформації тощо. Так, VoxCheck – це фактчекінговий проєкт, створений незалежною аналітичною платформою

«Вокс Україна». Його діяльність базується на принципі «натисни та перевір», який дає змогу читачам самостійно переконатися в достовірності наведених тверджень. Проект є учасником Кодексу етики Міжнародної мережі фактчекерів (The International Fact-Checking Network) і дотримується міжнародних стандартів прозорості та об'єктивності [57].

У роботі VoxCheck здійснюється перевірка висловлювань політиків та медійних матеріалів шляхом аналізу офіційних джерел, статистики, зіставлення фактів із першоджерелами та підготовки оглядів найпоширеніших фейків у інформаційному просторі. Такий метод забезпечує високу точність перевірки та сприяє зростанню довіри до аналітичного контенту, особливо в умовах гібридних інформаційних загроз [57].

Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки було засновано у 2021 році при Міністерстві культури та інформаційної політики (нині – Міністерство культури та стратегічних комунікацій) як інструмент протидії дезінформації, що поєднує зусилля держави та громадянського суспільства. У своїй роботі Центр застосовує широкий спектр методів перевірки інформації: аналіз першоджерел і офіційних повідомлень державних органів, міжнародних інституцій та авторитетних медіа; зіставлення даних із незалежних джерел; використання відкритих ресурсів для встановлення фактів, місця й часу подій; перевірку метаданих файлів; зворотний пошук зображень; порівняння відео- та фотоматеріалів з архівними даними для визначення їхнього походження. Додатково установа застосовує геоприв'язку контенту, використовуючи геоінформаційні сервіси, часові мітки та погодні умови, а також залучає експертів із різних галузей для консультацій. Окрім фактчекінгу, організація розробляє методичні матеріали, проводить освітні та інформаційні кампанії серед населення України. Також вона активно співпрацює з державними структурами та громадськими ініціативами [57].

Робочим органом Ради національної безпеки і оборони України є Центр протидії дезінформації, створений у 2021 році на підставі указу Президента України. Головною метою Центру є гарантування інформаційної безпеки держави шляхом виявлення, спростування та нейтралізації дезінформації, а

також підвищення стійкості громадян і державних інституцій до інформаційних загроз через фактчекінг, аналітичну діяльність, освітні ініціативи та співпрацю з партнерами [57].

Для реалізації статутних повноважень Центр протидії дезінформації використовує комплексний підхід: проводить моніторинг медіа та соціальних мереж для виявлення підозрілих повідомлень і наративів; здійснює збір сигналів від партнерів, громадськості та державних структур; проводить перевірку першоджерел і зіставлення інформації з офіційними релізами державних органів влади та авторитетних засобів масової інформації; впроваджує крос-верифікацію через незалежні джерела; забезпечує застосування відкритих ресурсів для встановлення походження даних і визначення авторства. Окрім цього, Центр присвоює статус твердженням, оцінює їхні ризики та масштаби впливу, забезпечує прозорість роботи через публікацію детальних розборів із поясненням методів перевірки, а також готує методичні матеріали й рекомендації для журналістів, державних інституцій та громадськості. Важливою складовою його діяльності є координація дій з громадськими ініціативами та міжнародними партнерами [57].

Важливим для національної безпеки країни є проєкт Кібер Брама, що був створений Консультативною місією Європейського Союзу в Україні за ініціативи Департаменту кіберполіції Національної поліції України, у партнерстві з громадською організацією МІНЗМІН та компанією Yedynka. Його головна мета передбачає об'єднання зусиль громадян та правоохоронців для протидії російській пропаганді та дезінформації в медіапросторі. Головними цілями проєкту є блокування ворожого контенту (знищення російських осередків у мережі, які поширюють пропаганду, фейки або заклики до насильства), протидія шахрайству (виявлення та блокування фішингових ресурсів та шахрайських схем) та підвищення рівня медіаграмотності та кібергігієни українців. Механізм проєкту базується на краудсорсингу (колективній дії). Кіберполіція не може просто заблокувати канал у Telegram, але тисячі скарг від реальних користувачів змушують адміністрацію месенджерів та соцмереж реагувати і блокувати ресурс. Тобто учасники або

алгоритми знаходять ворожий ресурс, а модератори (кіберполіція та волонтери) перевіряють, чи дійсно контент є шкідливим. Якщо ресурс небезпечний, посилання на нього публікується в офіційному Telegram-каналі BRAMA із закликом поскаржитися. Тисячі користувачів відправляють скарги на цей ресурс і як результат, платформа блокує канал або сторінку [44].

Для самостійної перевірки інформації в умовах війни використовуються технічні засоби та інструменти, що дозволяють верифікувати фото, відео та геолокацію. Наприклад, для перевірки фото та відео матеріалів можна використовувати InVID та WeVerify. Ці потужні плагіни для браузерів, спочатку були створені для журналістів. Вони дозволяють розбивати відео на кадри для пошуку першоджерела, аналізувати метадані та виявляти сліди редагування [72;76].

А інструменти від Google Reverse Image Search дозволяють знайти джерело, контекст або схожі зображення, завантаживши картинку чи вставивши її URL. Він використовується для перевірки автентичності фото, виявлення фейків та пошуку першоджерел та є доступним одразу через Google Images. Тоді як технології YouTube DataViewer (від Amnesty International) дозволяють витягнути точний час завантаження відео та його мініатюри для перевірки першоджерела [80].

Щоб перевірити веб-архіви та дані, можна використовувати Wayback Machine (Internet Archive). Wayback Machine дозволяє переглядати видалені сторінки або попередні версії статей на сторінках. Це критично важливо, особливо коли ворог намагається приховати сліди своїх помилок або змінює риторику [78].

Ще одним інструментом є Whois, який перевіряє власників доменів. та допомагає виявити сайти-одноденки, створені спеціально для викладення різного типу дезінформації [68].

Особливість української протидії в гібридній війні полягає у залученні широкої громадськості до перевірки та збору інформації. В основному суспільство робить це через різноманітні офіційні чат-боти. Наприклад, бот «Перевірка» пропонує користувачеві надіслати новину, яку він вважає

підозрілою, і професійні фактчекери перевіряють її. Офіційний чат-бот «Ворог від Міністерства цифрової трансформації України, хоч і слугує для передачі даних про ворога, також виконує функцію фільтрації інформації, верифікуючи користувачів через «Дію».

У війні перемога вимірюється територіями, у гібридній – свідомістю людей. Засоби фактчекінгу виконують три функції: 1) оперативну, тобто швидке спростування фейків, що сіють паніку (наприклад, про «відступ збройних сил від міст» або «критичну нестачу ліків в містах»); 2) стратегічну – руйнування ворожих наративів на міжнародній арені (наприклад, докази воєнних злочинів проти пропаганди «все це постановка, а люди проплачені актори»); 3) доказову, тобто збір цифрових доказів (архівація постів, відео, геолокація) для майбутніх трибуналів.

Таким чином, методи та підходи перевірки фактів в умовах ведення гібридних воєн є важливим інструментом протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді. Системна перевірка джерел, використання відкритих даних і цифрових інструментів дозволяють своєчасно виявляти фейки та спотворення інформації. Розвиток навичок фактчекінгу сприяє підвищенню інформаційної стійкості суспільства та зміцненню національної безпеки. Використання професійних платформ та технічних інструментів дозволяє ефективно протидіяти дезінформації, зберігати довіру суспільства та підтримку міжнародних партнерів.

ВИСНОВКИ

У ході виконання поставлених завдань було здійснено комплексне дослідження проблеми дезінформації як чинника формування інформаційної культури та медіаграмотності громадянина в умовах сучасного цифрового й безпекового середовища. На підставі проведеного аналізу можна сформулювати такі узагальнені висновки.

Аналіз джерельної бази дослідження показав, що проблема дезінформації та формування інформаційної культури має ґрунтовне теоретичне й практичне підґрунтя та активно досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Джерельну основу роботи становлять аналітичні звіти міжнародних і громадських організацій, а також нормативно-правові база у сфері інформаційних відносин. Важливе значення мають законодавчі документи, зокрема, закони України «Про інформацію», «Про медіа», «Про національну безпеку України», а також державні стратегії у сфері медіаграмотності. Аналіз джерел засвідчив, що дезінформація розглядається не лише як комунікаційна проблема, а й як складова національної безпеки та інструмент гібридної війни. Водночас було виявлено фрагментарність, не уніфікованість у термінологічному апараті та різні підходи до трактування понять, що актуалізує потребу в їх узагальненні й систематизації.

Розкриття суті понять «інформаційна культура», «дезінформація», «фейк», «маніпуляція» дозволило встановити їх концептуальні межі та взаємозв'язки. Інформаційна культура визначається як багатовимірний феномен, що охоплює знання, уміння, навички, світоглядні установки та ціннісні орієнтації особистості щодо пошуку, аналізу, оцінювання, створення й поширення інформації. Вона є ширшим поняттям порівняно з інформаційною чи медіаграмотністю, оскільки включає світоглядний і ціннісний компоненти. Дезінформація трактується як навмисно створена та поширена неправдива або викривлена інформація, спрямована на введення в оману людей або суспільство загалом та досягнення певних політичних, соціальних чи психологічних цілей. Фейк виступає формою або інструментом дезінформації й характеризується

підробкою фактів, контексту або джерел. Маніпуляція, у свою чергу, є способом прихованого інформаційного впливу, який може використовувати як неправдиві, так і частково правдиві відомості для формування бажаних реакцій аудиторії. Узагальнення цих понять дало змогу вибудувати чіткий категоріальний апарат дослідження та уникнути термінологічних неточностей.

Дослідження типології дезінформації та її основних аспектів засвідчило, що сучасна дезінформація має складну, багаторівневу структуру та виходить за межі прямої неправди. Було встановлено доцільність поділу неправдивої інформації на місінформацію, дезінформацію та малінформацію залежно від наявності наміру заподіяти шкоду. Також проаналізовано основні форми викривлення інформації, зокрема фальсифікацію, фабрикацію, маніпуляцію контекстом, клікбейт, імперсонацію, дідфейки та синтетичні медіа. Окрему увагу приділено класифікації дезінформації за функціональним призначенням: політичну, воєнну, соціальну, економічну, комерційну, психологічну та емоційну. Така класифікація дозволяє не лише систематизувати прояви дезінформації, а й прогнозувати характер її впливу, канали поширення та потенційні ризики для суспільної стабільності, демократичних процесів і національної безпеки.

Визначення впливу дезінформації на формування медіаграмотності громадянина показало його суперечливий і водночас закономірний характер. З одного боку, постійний інформаційний тиск, надлишок фейкових повідомлень і маніпулятивних наративів спричиняють зниження довіри до медіа, інформаційну втому, емоційне вигорання та формування інформаційного нігілізму. З іншого боку, дезінформація виступає каталізатором розвитку медіаграмотності, оскільки актуалізує потребу у критичному мисленні, перевірці джерел та усвідомленому споживанні інформації.

У дослідженні встановлено, що громадяни з вищим рівнем інформаційної культури здатні формувати «інформаційний імунітет», який зменшує вразливість до маніпуляцій і пропаганди. Медіаграмотність постає не лише захисною реакцією на дезінформацію, а й необхідною умовою активної громадянської позиції в демократичному суспільстві.

Характеристика основних принципів виявлення дезінформації дозволила визначити основні напрями, які мають бути інтегровані в повсякденну інформаційну практику громадян. До таких принципів належать критичне ставлення до джерела інформації, аналіз авторства та репутації медіа, перевірка першоджерел, зіставлення інформації з альтернативними джерелами, виявлення емоційно забарвленої лексики та маніпулятивних технік, а також усвідомлення власних когнітивних упереджень. Дотримання цих принципів сприяє підвищенню рівня інформаційної культури та формуванню відповідальної інформаційної поведінки.

Аналіз основних методів і підходів перевірки фактів під час ведення гібридних воєн показав, що фактчекінг, як процес перевірки достовірності інформації шляхом аналізу джерел, фактів, даних і контексту з метою виявлення неправдивих, маніпулятивних або спотворених повідомлень, набуває стратегічного значення.

Найефективнішими методами виявлення дезінформації є комплексні методи, які поєднують аналіз першоджерел, використання інструментів перевірки фото- й відеоконтенту, цифрову верифікацію та співпрацю між державними інституціями, медіа й громадянським суспільством. У контексті гібридної війни перевірка фактів стає елементом інформаційної безпеки та засобом протидії інформаційно-психологічним операціям. Встановлено, що ефективна протидія дезінформації можлива лише за умови поєднання технологічних інструментів, освітніх ініціатив і високого рівня інформаційної культури населення.

Для самостійної перевірки інформації в умовах війни громадяни застосовують інформаційно-комунікаційні технології, що дають змогу верифікувати фото, відео та геолокацію. Плагіни InVID та WeVerify дозволяють аналізувати відео по кадрах, перевіряти метадані та виявляти ознаки редагування. Google Reverse Image Search і YouTube DataViewer допомагають встановити першоджерело зображень і точний час публікації відео. Для перевірки змін у вебконтенті та доступу до видалених матеріалів використовується Wayback Machine, що є особливо важливим у протидії

маніпуляціям інформацією. Сервіс Whois додатково дає можливість ідентифікувати власників доменів і виявляти сайти-одноденки, створені з метою поширення дезінформації. Комплексне використання різноманітних цифрових технологій забезпечує надійність отриманих даних та допомагає протидіяти дезінформації.

Протидія дезінформації є невід'ємною складовою формування інформаційної культури та медіаграмотності громадянина. У сучасних умовах інформаційного протистояння саме розвиток критичного мислення, відповідального ставлення до інформації та системна освітня політика здатні забезпечити стійкість суспільства до маніпулятивних впливів, збереження демократичних цінностей і захист національного інформаційного простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 10 порад для захисту від інформаційних маніпуляцій. URL: https://drive.google.com/file/d/11obX2s3Jg31k0f_s6O0UKUeo5psw8Hx5/view (дата звернення: 12.09.2025).
2. Батрименко О., Неліпа Д. Фейк-нюз у соціальних мережах як маніпулятивний засіб інформаційної війни. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Вип. 44. С. 86–91. URL : <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.10> (дата звернення: 17.09.2025).
3. Берроуз Г. Демократія: від теорії до практики. Посібник для студентів. URL : <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/11/IFES-Ukraine-Democrasy-from-Theory-to-Practice-Student-Handbook-v2-2019-08-29-Ukr.pdf> (дата звернення: 03.12.2025).
4. Бондаренко С. Ю. Негативні наслідки та шляхи протидії дезінформації в соціальних мережах як масовому негативному явищу. *Протидія дезінформації в умовах російської агресії проти України: виклики і перспективи*. Харків, 2023. С. 200–204. URL : <https://doi.org/10.32782/PPSS.2023.1.53> (дата звернення: 12.09.2025)
5. В Авдіївці загострилась ситуація: окупанти пішли на штурм півсотнею техніки та тисячами солдатів (аналіз ситуації). *Вільне радіо*. URL : <https://freeradio.com.ua/v-avdiivtsi-zahostrylas-sytuatsiia-okupanty-pishly-na-shturm-pivсотneiu-tekhniky-ta-tysiachamy-soldativ-analiz-sytuatsii/> (дата звернення: 01.12.2025).
6. Від фотошопу до ІІІ: нові-старі російські вкиди проти українського війська. *Вокс Україна*. URL : <https://voxukraine.org/vid-fotoshopu-do-shi-novi-stari-rosijski-vkydy-protu-ukrayinskogo-vijska> (дата звернення: 01.12.2025).
7. Війна в Іраку: брехня та порушення міжнародного права. *Укрінформ*. URL : <https://www.dw.com/uk/vijna-v-iraku-brehna-ssa-ta-porusenna-miznarodnogo-prava/a-65048573> (дата звернення: 01.12.2025).
8. Вокс Україна. VoxCheck. URL : <https://voxukraine.org/voxcheck> (дата звернення: 03.11.2025).

9. Горбик Р., Дуцик Д., Шалайський С. Ефективність протидії російській дезінформації в Україні в умовах повномасштабної війни. *Аналітичний звіт*. ГО «Український інститут медіа та комунікації», 2023. 66 с.
10. Давидова І., Мар'їна О. Розвиток цифрових компетентностей студентів бібліотечних спеціальностей. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2020. Вип. 6. С. 97–104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ujlis_2020_6_9 (дата звернення: 08.11.2025).
11. Детектор медіа. Офіційний сайт. URL : <https://detector.media/> (дата звернення: 03.11.2025).
12. Джолос О. В. Індекс медіаграмотності українців: споживання та користування медіа. URL: https://www.researchgate.net/publication/377570480_I_NDEKS_MEDIAGRAMOTNOSTI_UKRAINCIV_SPOZIVANNA_TA_KORIST_UVANNA_MEDIA (дата звернення: 08.11.2025).
13. Дія. Освіта. Офіційний сайт. URL : <https://osvita.diia.gov.ua/> (дата звернення: 03.11.2025).
14. Дослідження О. Мороз, які проводить ініціатива «Як не стати овочем». URL : <https://www.oksanamoroz.com/doslidzhennya> (дата звернення: 20.09.2025).
15. Древаль К. О. Маніпуляція масовою свідомістю в сучасних мас-медіа. *Молодіжна наука КНУКіМ – 2021. Культурно-мистецька освіта у викликах часу: матеріали звітної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених*. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2021. С. 56–58.
16. Євич Є., Євич М. Логіка проти дезінформації – як розпізнати істину. *Культура споживання інформації: збірник матеріалів молодіжного наукового форуму «Digital think: молодіжний науковий форум»*. 6 лютого 2025 року. Суми-Ужгород. С. 35–37. URL : <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/90295> (дата звернення: 04.12.2025).
17. Зоря Ю. М., Степанова Н. М., Потапова В. І. Медіаграмотність для бібліотекарів: практичний посібник. Навчальне видання. / За редакцією О. В. Волошенюк, Р. І. Євтушенко. Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2021. 75 с.

18. Ільченко О. Медіаграмотність в освітньо-професійній програмі підготовки здобувачів вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 28. (2). С. 113–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2020_28%282%29__21 (дата звернення: 25.10.2025)/
19. Індекс медіаграмотності українців: 2020–2024 п'ята хвиля. *Детектор медіа*. URL : <https://detector.media/infospace/article/240621/2025-05-06-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-za-2024-rik/> (дата звернення: 02.12.2025).
20. Інститут соціології НАН України презентував результати всеукраїнського дослідження медіаграмотності та чинників впливу на публічні висловлювання українців. *Національна академія наук України*. URL : <https://www.nas.gov.ua/news/institut-sociologi-nan-ukrani-prezentuvav-rezultati-vseukranskogo-doslidzhennya-mediagramotnosti-ta-chinnikiv-vplivu-na-publichni-vislovlyuvannya-ukranciv> (дата звернення: 02.12.2025).
21. Климанська Л. Д. Луцишин Г. І. Парадокси інформаційної демократії. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2023. № 1. С. 142–152. URL : <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/17770> (дата звернення: 13.10.2025).
22. Коркос Я. О. Медіаграмотність студентів закладів вищої освіти. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 1 (35). URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/50092/1/Y_Korkos_PI_1_BGKMU.pdf (дата звернення: 17.10.2025).
23. Критичне мислення як ключова компетенція медіаграмотності. URL: <https://medialiteracy.org.ua/krytychne-myslennya-yak-klyuchova-kompetentsiya-mediagramotnosti/> (дата звернення: 02.12.2025).
24. Кутуза Н. В. Дезінформація як складник ІПСО в мегадискурсі: маніпулятивний аспект (на прикладі російсько-української війни періоду повномасштабного вторгнення). *Записки з українського мовознавства*. 2023. Вип. 30. С. 282–292. URL : <https://dspace.onu.edu.ua/items/bf58d9ad-82af-494a-8f75-60a9eba2d023> (дата звернення: 02.12.2025)

25. Кушнір І. П., Адамчук С. В. Протидія дезінформації: організаційно-правовий аспект. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 1 / редкол. : Бисага Ю. М., Белов Д. М., Берлінгер Д. ін. Ужгород : ДВНЗ Ужгородський національний університет, 2025. С. 470–475. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/80.pdf> (дата звернення: 15.09.2025).

26. Лисов Д. О., Костенко О. Я. Проблематика протидії дезінформаційним явищам у національному інформаційному просторі. *Протидія дезінформації в умовах російської агресії проти України: виклики і перспективи*. Харків, 2023. С. 245–248. URL : <https://doi.org/10.32782/PPSS.2023.1.64> (дата звернення: 17.10.2025).

27. Матвієнко О., Цивін М. «Цифрові» професії інформаційного фахівця: освітні перспективи і вимоги ринку праці. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2021. № 7. С. 58–70. URL: <http://librinfosciences.knukim.edu.ua/article/view/233279> (дата звернення: 18.09.2025).

28. Мачуліна І. І., Шеломовська О. М. Основні складові формування інформаційної культури особистості. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2024. Вип. 101. С. 57–65. URL: <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.101.5> (дата звернення: 13.09.2025).

29. Медіаграмотність : навчальний посібник / за ред. Прокопенко О., Бондаря Ю. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2025. 136 С. URL : <https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/f/e/596911.pdf> (дата звернення: 30.11.2025).

30. Медіаграмотність під час війни: теорія, методика, інтерактив. Навчальний посібник / Упоряд. Довженко О., Єгорова А., Іванова Т., Міський В., Потапова В., Юричко А. Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2023. 68 с.

31. Мислення швидке та повільне: Як когнітивні упередження впливають на прийняття рішень. Proffice. URL :

<https://proffice.com.ua/posts/myshlenie-bystroe-i-medlennoe-kak-kognitivnye-predubezhdenija-vlijajut-na-prinjatие-reshenij> (дата звернення: 03.11.2025).

32. Новік А. М. Активні заходи протидії російській дезінформації. *Протидія дезінформації в умовах російської агресії проти України: виклики і перспективи*. Харків, 2023. С. 269–272.

URL : <https://doi.org/10.32782/PPSS.2023.1.70> (дата звернення: 24.09.2025).

33. Палеха Ю. І. Інформаційна культура особи, суспільства, організації: монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. 404 с.

34. Палеха Ю. І., Палеха О. Ю., Горбань Ю. І. Інформаційна культура: навч. посібн. / за заг. ред. проф. Палехи Ю. І. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. 400 с.

35. Періодичні доповіді про ситуацію з правами людини в Україні. *Моніторингова місія Організації Об'єднаних Націй з прав людини в Україні*. URL : <https://ukraine.ohchr.org/uk/reports/periodic-reports-on-the-human-rights-situation-in-ukraine> (дата звернення: 03.12.2025).

36. Практичні поради з цифрової безпеки. *ЯК?* URL : <https://yak.dslua.org/> (дата звернення: 24.09.2025).

37. Презумпція фейковості новин. *Liga.net*. URL : <https://blog.liga.net/user/yebryzh/article/40351> (дата звернення: 01.11.2025).

38. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. Дата оновлення: 14.06.2025. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2657-12#Text> (дата звернення: 01.10.2025).

39. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. Дата оновлення: 31.10.2025. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20/conv#top> (дата звернення: 01.11.2025).

40. Про нас. *Лабораторія цифрової безпеки*. URL : <https://dslua.org/about/> (дата звернення: 24.09.2025).

41. Про національний проєкт *Кібер Брама*. URL : <https://stopfraud.gov.ua/about-the-project> (дата звернення: 05.12.2025).

42. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Дата оновлення: 01.12.2025. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2469-19#Text> (дата звернення: 03.12.2025).

43. Прудникова О. Феномен інформаційної культури у вітчизняному науковому дискурсі. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2023. Вип. 4 (59). Харків, 2023. С. 6–16. URL: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.59.289689> (дата звернення: 12.09.2025).

44. Рекун О. О. Медіаграмотність у системі вищої освіти. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. Серія : Педагогічні науки. 2020. Вип. 8. С. 41–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuchkpn_2020_8_9 (дата звернення: 17.10.2025).

45. російська пропаганда поширила фейк про втрати ЗСУ. *Укрінформ*. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3526307-rosijska-propaganda-posirila-fejk-pro-vtrati-zsu.html> (дата звернення: 01.12.2025).

46. росія використала в Сирії програму дезінформації, аналогічну у війні з Україною. *Укрінформ*. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3510613-rosia-vikoristala-v-sirii-programu-dezinformacii-analogicnu-u-vijni-z-ukrainou.html> (дата звернення: 01.12.2025).

47. Рудь О. В. Медіаграмотність як інструмент протидії інформаційній агресії РФ в умовах війни. *Педагогічний пошук*. 2023. №4 (120). С. 39–44. URL: https://znayshov.com/News/Details/pedahohichnyi_poshuk_4_2023 (дата звернення: 30.09.2025).

48. Самчинська О. А. Правова культура громадян як складова системи протидії дезінформації. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови з метою забезпечення сталого розвитку* : матеріали XI Міжнародної наук.-практ. конференції. Київ, 9 грудня 2022 р., КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ, 2022. С. 35–38.

49. Самчинська О. А., Фурашев В. М. Інформаційне насильство, інформаційна маніпуляція та пропаганда: поняття, ознаки та співвідношення. *Інформація і право*. 2021. № 1 (36). С. 55–65.

50. Самчинська О. Дезінформація: поняття та сутність. *Адміністративне право і процес*. 2022. № 3 (38). С. 32–45. URL: <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2022.3.03> (дата звернення: 30.09.2025).
51. Сім категорій дезінформації в Інтернеті. URL : <https://resources.rsf.org/ukr/the-seven-categories-of-online-disinformation/> (дата звернення: 08.10.2025).
52. Сірко В. С. Дезінформація під час російсько-української війни. Теоретичні та практичні аспекти забезпечення національної безпеки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4 (3). С. 235–237. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2022_4\(3\)_41](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2022_4(3)_41) (дата звернення: 11.11.2025).
53. Толмачова Ю. М., Царьова І. В., Концептуалізація поняття «дезінформація». *Іншомовна підготовка працівників правоохоронних органів та фахівців із права* : матеріали наук.-практ. конф. Київ, 29 травня 2025 р./ редкол. : С. В. Шутенко, О. В. Василенко, М. В. Скриник ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 74–78.
54. ФЕЙК: Володимир Зеленський втік із України після вторгнення росії. *Вокс Україна*. URL : <https://voxukraine.org/fejk-volodymyr-zelenskyj-vtik-iz-ukrayiny-pislya-vtorgnennya-rosiyi> (дата звернення: 03.12.2025).
55. Хімч Я. О. Формування інформаційної культури здобувачів вищої освіти в цифрову епоху. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 1. С. 86–95.
56. Хом'як А. А. Медіаграмотність як інструмент боротьби з дезінформацією. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень*. Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, м. Луцьк, 13–14 травня 2025 р. Луцьк : Вежа-Друк, 2025. С. 416–418.
57. Хом'як А., Чибирак С. Методи та підходи перевірки фактів в умовах ведення гібридних воєн: український аспект. *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук*: збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Луцьк, 14 листопада 2025 р. / відп. ред. Шуляк Н. О., Зінченко М. О. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2025. С. 253–256.

58. Центр протидії дезінформації. Офіційний сайт. URL : <https://cpd.gov.ua/> (дата звернення: 01.12.2025).

59. Чергова страшилка від кремля: ворог вкотре запустив фейк про мобілізацію жінок. *Армія Inform.* URL : <https://armyinform.com.ua/2025/09/12/cherгова-strashylka-vid-kremlya-vorog-vkotre-zapustyv-fejk-pro-mobilizacziyu-zhinok/> (дата звернення: 03.12.2025).

60. Через підробки штучного інтелекту настала ера «глибокого сумніву». *Oksim.* URL : <https://www.oksim.ua/через-pidrobki-shtuchnogo-intelektu-nastala-era-glibokogo-sumnivu/> (дата звернення: 04.12.2025).

61. Шабала Є. Є., Ключова В. В. Інформаційна культура: конспект лекцій. Київ: КНУБА, 2023. 100 с.

62. Шість найпоширеніших наративів російської пропаганди, які допомагають убивати українців. *Укрінформ.* URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3875878-sist-najposirenisih-narativiv-rosijskoi-propagandi-aki-dopomagaut-ubivati-ukrainciv.html> (дата звернення: 03.11.2025).

63. Що означає «Шукай, кому вигідно» на латині? Професійні поради. URL : <https://mzu.com.ua/shcho-oznachaie-shukay-komu-vyhidno-na-latyni/> (дата звернення: 01.12.2025).

64. Як визначити та зловити фейк? *Інститут масової інформації.* URL : <https://imi.org.ua/advice/yak-vyznachyty-ta-zlovyty-fejk-i2388#> (дата звернення: 15.09.2025).

65. Як розпізнати маніпуляції у заголовках новин? URL : <https://www.egaliteint.org/post/how-to-identify-manipulations> (дата звернення: 03.12.2025).

66. Deepfake. *Кібер БРАМА.* URL : <https://stopfraud.gov.ua/cybersecurity-in-communication/deepfake-i1016> (дата звернення: 04.12.2025).

67. Disinformation. Longman Dictionary of Contemporary English. URL : <https://www.ldoceonline.com/dictionary/disinformation> (дата звернення: 13.09.2025).

68. Domain Name Information Lookup. *Whois*. URL : <https://who.is/> (дата звернення: 11.12.2025).

69. How to spot false posts from Ukraine. Blog Marianna Spring. *BBC*. URL : <https://www.bbc.com/news/blogs-trending-60654288> (дата звернення: 05.12.2025).

70. Impersonation. Cambridge Dictionary. URL : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/impersonation> (дата звернення: 22.10.2025).

71. Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. URL : <https://rm.coe.int/information-disorder-report-2017/1680766412> (дата звернення: 15.11.2025).

72. InVID Verification Plugin. InVID. URL : <https://www.invid-project.eu/tools-and-services/invid-verification-plugin/> (дата звернення: 11.12.2025).

73. NATO Strategic Communications Centre of Excellence. Hybrid Threats: A Strategic Communications Perspective. Riga, 2019. URL : https://stratcomcoe.org/pdfs/?file=/publications/download/2nd_book_short_digi_pdf.pdf?zoom=page-fit (дата звернення: 17.11.2025).

74. Russia's narrative manipulation. EUvsDisinfo. URL : <https://euvsdisinfo.eu/russias-narrative-manipulation/> (дата звернення: 05.12.2025).

75. StopFake. Офіційний сайт. URL : <https://www.stopfake.org/uk/golovna/> (дата звернення: 03.11.2025).

76. Verification plugin. We verify. URL : <https://weverify.eu/verification-plugin/> (дата звернення: 11.12.2025).

77. Voskoboinikova-Huzieva O. Un Sustainable Development Goals until 2030: Implementation in the Educational Process of Training of Information Affairs Specialists in Ukraine. *Ukrainian Journal on Library and Information Science*. December 2020. Pp. 84–96. URL: https://www.researchgate.net/publication/347896509_Un_Sustainable_Development_Goals_until_2030_Implementation_in_the_Educational_Process_of_Training_of_Information_Affairs_Specialists_in_Ukraine (дата звернення: 08.10.2025).

78. Wayback Machine. Internet Archive. URL : <https://web.archive.org/> (дата звернення: 11.12.2025).

79. What Is Information Literacy and Why Does It Matter? Syracuse University School of Information Studies. URL : <https://ischool.syracuse.edu/what-is-information-literacy/> (дата звернення: 15.11.2025).

80. YouTube Data Viewer. Citizen Evidence Lab. URL : <https://citizenevidence.org/2014/07/01/youtube-dataviewer/> (дата звернення: 11.12.2025).